

Skolträdgårdar på Gotland

-vilka rekommendationer influerade deras
utformning och innehåll?

Matilda Hellström

**Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Trädgårdens och Landskapsvårdens Hantverk**

15 hp

**Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2016

Skolträdgårdar på Gotland
-vilka rekommendationer influerade deras utformning och innehåll?

Matilda Hellström

Handledare: Pierre Nestlog

Examensarbete, 15 hp
Trädgårdens och Landskapsvårdens Hantverk
2016

Bachelor of Science in Conservation, with major in Gardening and Landscape Crafts, 180 hec
Graduating thesis, 2016

By: Matilda Hellström

Mentor: Pierre Nestlog

School gardens in Gotland – What recommendations influenced their design and components?

ABSTRACT

Since the mid-19th century, many well renowned gardening designers have argued for the introduction of gardening as a part of the normal school curriculum. Three garden designers that have published handbooks and reports on educational gardening and the design and components of school gardens are Eneroth, Retzius and Lind. The influences and recommendations on school gardens that stem from these publications are worth a closer study. This study has been limited to gardens used for educational purposes in Gotland, Sweden. Both school gardens and gardens for teachers are included in the study, in combination with teachers' gardens that are used as a part of school curriculum.

Archival material has been retrieved directly from archives and registries. Information on the influences and recommendations which dictated the establishment of educational gardens were sourced through the analysis of historical records, literature, and the curriculum and guidelines for educational gardens in schools. Earlier statistical information regarding the educational system has been studied to trace the extent of the use of gardens in school activities. 34 out of the 57 layout designs of educational gardens, which were retrieved from the archives at Arkivcentrum Gotland, are included in this study. Nine of these gardens included school gardens and 25 included gardens for teachers.

The results of the study of the educational system statistics shows that Gotland has followed the national school bylaws, and has therefore had a higher implementation of gardening in schools, compared to Sweden nationwide. The study also shows that Eneroths handbooks about school gardens used for educational purposes have had little influence on the actual appearance of school gardens in Gotland. Influences pertaining to the selection of fruit tree varieties can be traced to Eneroth, even though they should have mainly been influenced by Lind, despite many good recommendations by Retzius. It was not possible to determine if either Retzius or Lind have had a stronger influence on berry plants used in Gotlandish school gardens. There is a similar reasoning regarding the layout of school gardens, even though we can conclude that both Retzius and Lind have had a stronger influence than Eneroth. It should however be acknowledged that the layout and design of school gardens in Gotland were only inspired and influenced by, and therefore not directly created from, the recommendations of these gardening designers.

Title in original language: Skolträdgårdar på Gotland -vilka rekommendationer influerade deras utformning och innehåll?

Language of text: Swedish

Number of pages:48

Keywords/Nyckelord: Historical school gardens, historical teacher gardens, garden design, fruit trees, berry bushes, horticultural statistics. Historiska skolträdgårdar, historiska lärarträdgårdar, trädgårdsdesign fruktträd, bärbuskar, hortikulturell statistik

Förord

*Till minne av min gammelmormor
som föddes, levde och dog på sin underbara ö*

Jag vill tacka alla som har stöttat mig genom min studietid. Min livskamrat och själsfrände, min familj, övrig släkt och vänner, mina underbara arbetskamrater och arbetsgivare som har stått ut med mig under de här tre åren.

Ett stort tack till min handledare Pierre Nestlog som trodde på min idé och fick mig att fortsätta med mitt ämnesval. Tack även till Maria Löfgren, museitradgårdsmästare på Vallby fritidsmuseum i Västerås för dina goda tankar och tips vid arbetets inledning. Tack till personalen på Gotlands arkivcentrum i Visby som lotsat mig rätt i djungeln av arkivhandlingar.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	11
1.1 Bakgrund.....	11
1.2 Forsknings- och kunskapsläge	12
1.2.1 Litteratur.....	12
1.2.2 Uppsatser, avhandlingar och rapporter	13
1.3 Problemformulering och frågeställningar.....	15
1.4 Syfte.....	15
1.5 Målsättning.....	16
1.6 Avgränsningar.....	16
1.7 Metod.....	16
1.8 Teoretisk referensram och teoretisk ansats.....	17
1.9 Källmaterial och källkritik.....	17
2. Undersökning.....	20
2.1 Genomförande.....	20
2.2 Resultat.....	22
2.2.1 Skolväsendets utveckling i Sverige och på Gotland.....	22
2.2.2 Normalplaner och normalritningar	22
2.2.3 Eneroth, Retzius och Lind.....	23
3. Diskussion och slutsatser.....	25
4. Sammanfattning.....	29
5. Illustrationsförteckning.....	32
6. Käll- och litteraturförteckning.....	33
Bilaga I Statistik över folkskolor och skolträdgårdar	
Bilaga II Statistik över gotländska undervisningsträdgårdar	
Bilaga III Rekommenderade bärbusk- och fruktträdssorter	

1. Inledning

Stråth (2012, ss. 225-226) hävdar att skolväsendet åtminstone sedan mitten av 1800-talet har haft en betydande roll för samhället och dess utveckling. Utbildning har varit och är fortfarande en statussymbol som tyder på att personen i fråga är skolad och lärd. Skolan har varit ett nav varifrån ektrar i form av kunskap har spridits ut till den omgivande fälgen som får representera medmänniskorna. Detta har gjort att hjulet har kunnat sättas i rörelse för att föra vagnen framåt, det vill säga ökat kunskapsnivån i samhället som därigenom har kunnat utvecklas ytterligare. Genom historien har olika metoder krävts och använts för att kunna omsätta denna ganska så tragiska metafor i praktiken och få den att fungera. Upprättandet av skolträdgårdar har ett sådant försök att få den samhällliga utvecklingen att ta ett kliv framåt.

Ifall ordet skolträdgård bryts ned i mindre delar bildas orden "skol" och "trädgård". Ett eget försök till att tolka de två nya orden i relation till varandra är "en skolans trädgård" eller en "trädgård i skolan". Alltså en trädgård som används av skolan i utbildningssyfte. Ifall ordet skolträdgård slås upp står följande: "SKOL-TRÄDGÅRD. [...] trädgård tillhörande en skola; företrädesvis om för undervisningsändamål avsedd sådan trädgård" (Svenska akademiens ordbok 2014) vilket är snarlikt den egna tolkningen av begreppet. Utifrån detta väcktes intresset för hur skolträdgårdar sett ut och vad de var tänkta att innehålla.

Varför gotländska skolträdgårdar valdes att undersöka närmare har flera sammanlänkade faktorer. Författarens härkomst och övertro på att det är något speciellt med en ö som innehåller så mycket på en begränsad yta är två av dem. Ytterligare ett skäl härrör ur Westerlunds (2007, s. 17) pekande att Gotland alltid har haft en rik odlingskultur tack vare gynnsamma förutsättningar för odling. Eftersom ön består av kalksten som värms upp under sommarmånaderna hålls jorden varm långt in på höstarna och utgör därmed ett perfekt odlingslandskap och klimatförhållandet gör att Gotland klassas som odlingszon ett.

1.1 Bakgrund

Sedan medeltiden hade kyrkan ansvarat för undervisningen i skolan, både i städer och på landsbygden (Christensson 2008, ss. 58-61) men år 1825 höjdes röster gällande statens plikt i den "allmänna uppfostran". Liberala politiker ansåg att staten hade det yttersta ansvaret att uppfostra landets medborgare medan de konservativa hävdade att staten enkom hade ansvaret att förmedla religionsundervisning till medborgarna. År 1842 klubbades beslutet om en folkskola igenom varpå ansvaret för alla medborgares utbildning och fostran lades på staten. Samtidigt som staten ansvarade för lärarkåren och att minst en utbildad lärare skulle finnas i varje socken och församling var det fortfarande kyrkan som ansvarade för innehållet i skolundervisningen (Stråth 2012, ss. 225-226). De ämnen som från 1842-års skolstadga omfattades i folkskolan var bland andra katekes, biblisk historia, fysisk och politisk geografi, fäderneslandets historia och huvuddragen av allmänna historien, räknekonsten, geometri och naturlära. Trädgårdsundervisning omnämndes i skolstadgan men ingen förklaring fanns av hur ett kunskapsinhämtande skulle ske. Dock nämndes under lärarnas löneförmåner att ett odlingsland skulle upprättas på skolgården för att användas dels till lärarens egna odling för husbehovet och dels till skolundervisning inom ämnet (Bidrag till Sveriges officiella statistik [BiSOS] 1868, s. 15).

Beträffande den gotländska folkskolans utveckling kom genom 1842-års skolstadga om allmän skolplikt flertalet nya folkskolor att byggas. Målet att varje socken skulle ha en egen sockenskola tog flera decennier innan det kunde efterlevas. Förändringar på 1950-talet gjorde dock att kommunerna på Gotland slogs samman vilket medförde att folkskolornas tid var förbi och runt om på ön kom de alltmer att ersättas med de moderna centralskolorna (Henriksson 2013).

Redan i BiSOS 1843-1847 (s. 37) femårsberättelser för Gotlands län fastslogs att trädgårdsundervisning skulle ingå i undervisningen i de gotländska folkskolorna för att därigenom kunna påverka graden av självförsörjning. I efterföljande femårsberättelser för Gotlands län omnämndes dock varken trädgårdsundervisning eller folkskoleträdgårdar överhuvudtaget (BiSOS 1856-1860, s. 15). Först i BiSOS 1881-1885 (ss. 6-9) femårsberättelser för Gotlands län hade trädgårdsundervisning och folkskoleträdgårdarna fått mer utrymme. Där framhölls Gotlands Hushållningssällskaps delaktighet som navet för att höja statusen för trädgårdsutbildningar. Även De Badande Wännernas (DBW) trädgårdsanläggning, som delvis sköttes av Gotlands Hushållningssällskap, hade stor inverkan på trädgårdsutbildningarna. Efterföljande femårsberättelser för Gotlands län återgav utvecklingen av Gotlands Hushållningssällskaps delaktighet för att höja den allmänna trädgårdskunskapen. Bland annat hade Gotlands Hushållningssällskap anställt en länsträdgårdsmästare som skulle bidra med sin kunskap till befolkningen. Länsträdgårdsmästaren fick därtill ansvaret för att utplantera bland annat 1800 fruktträd, och 1882 bärbuskar runt om på ön och såg dessutom till att nästan 3000 fruktträd beskars korrekt. För att öka fruktträdsodlingen runt om på ön kunde privatpersoner, via Gotlands Hushållningssällskaps egna trädgård belägen intill Follingboväg, till kraftigt rabatterat pris köpa äppleträd av sorterna Stenkyrke och Gravensteiner. Länsträdgårdsmästaren såg dessutom till att upprätta 69 planritningar för trädgårdsanläggningar under den här tiden, varav sju tillhörde folkskolor, samt höll årligen trädgårdsföreläsningar i olika socknar (BiSOS 1901-1905, s. 17).

1.2 Forsknings- och kunskapsläge

Det finns mycket litteratur och skrifter, flertalet uppsatser, avhandlingar och rapporter som behandlar skolträdgårdar. Då mycket av det befintliga materialet hänvisar till varandra följer nedan ett urval av dessa, vilket perspektiv de haft och hur de behandlat ämnet.

1.2.1 Litteratur

Olof Eneroth (1825-1881) var Sveriges förste pomolog och medlem i Kungl. Lantbruksakademien. Eneroth var mycket intresserad av och engagerad i den nyupprättade folkskolan och gick i spetsen för ett införande och anläggande av skolträdgårdar vid folkskolorna (Nationalencyklopedin [NE] u.å.b). Några för skolträdgården viktiga böcker var *Trädgårdsbok för allmogen* (1857), *Om skolträdgårdar* (1863, andra upplagan), *Om skolträdgårdar och seminariuträdgårdar* (1864, tredje upplagan) och *Om folkskolan i Sverige 3, Folkskolan, dess ändamål, medel och verkningar jemte öfversigt öfver folkskolans ställning i Sverige och Norge samt andra kristna länder* (1867). Eneroth (1863, ss. 5-6) ansåg att undervisningen skulle utgå ifrån barnen, inte teorier om vad barn kunde tänkas uppskatta, för att skolan skulle kunna uppfostra starka och friska barn som skulle växa upp till goda samhällsmedborgare. För detta krävdes en skolträdgård där barnen genom lek och arbete kunde ge utlopp åt sin energi på ett positivt sätt.

Gustaf Retzius (1842-1919) var en man med många intressen, bland annat var han professor vid Karolinska Institutet och ledamot i Svenska Akademien (NE u.å.c). År 1890 utgavs genom Retzius *Normalritningar till folkskole-trädgårdar, jemte beskrifning och kortfattade anvisningar rörande trädgårdsskötsel såsom undervisningsämne i folkskolan*. Skriften är grundad på bidrag inkomna till en tävling anordnad på uppdrag av stiftelsen Lars Hiertas minne och innehöll redigerade tävlingsbidrag som därefter användes i undervisningssyfte sedan den uppkom på ecklesiastiskdepartementets förteckning över undervisningsmateriell (Fredriksson & Sörensen 1942, s. 424).

Gottfrid Westling (1844-1925) var en skolans man som under 1800-talets senare hälft var pådrivande i skolväsendets utvecklande av bland annat trädgårdsundervisning. År 1911 utkom Westling med boken *Svenska folkskolan efter år 1842* som beskriver utvecklingen av folkskolorna och normalplanerna. Diskussion fördes gällande de problem som uppstod i samband med anläggandet och skötseln av skolträdgårdar samt hur trädgårdsundervisning skulle bedrivas (Westling 1911).

Gustaf Lind (1869-1945) var utbildad trädgårdsmästare och föreståndare för Kungl. Lantbruksakademins trädgårdsskola som under 1900-talets första hälft utgav flera böcker inom trädgårdsområdet. År 1939 utkom tredje upplagan (första upplagan utkom år 1917) av handboken *Skolträdgården: handledning vid undervisningen i trädgårdsskötsel m. m. vid folkskoleseminarier, folkhögskolor och andra undervisningsanstalter* som kompletterade och behandlade tillvägagångssätt vid trädgårdsundervisning. Bland annat beskrevs hur själva anläggandet av skolträdgården skulle göras för bästa utformning och resultat samt vilket innehåll odlingslanden skulle ha. Handboken innehöll dessutom detaljerade beskrivningar av utförandet av flera moment såsom uppdrivning, skötsel och skörd av köksväxter samt skötsel och beskärning av fruktträd (Lind 1939).

Petter Åkerblom (född 1959) är en nutida universitetslektor i landskapsarkitektur och agronomiedoktor i översiktlig planering vid Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) som intresserat sig för bland annat utveckling av barns och ungas utemiljöer. Åkerblom har utgett flertalet publikationer som behandlar skolträdgårdar förr och nu (SLU 2016). År 2005 publicerade Åkerblom bland annat artikeln *Footprints of School Gardens in Sweden* i Journal of Garden History Society, som kortfattat beskriver hur skolträdgårdarna uppstod och dess utveckling genom tiden fram till att trädgårdsundervisning försvann ur läroplanen (Åkerblom 2005).

1.2.2 Uppsatser, avhandlingar och rapporter

Stina Persson och Ronja Koskinens (2014) examensarbete *Skolträdgården: Skolträdgårdsarbetets positiva effekter på skolresultat, hälsa och social utveckling för elever i grundskolan*, är en kartläggning som utgår ifrån litteraturstudier av vetenskapliga texter såsom doktorsavhandlingar, licentiatavhandlingar och vetenskapliga tidskriftsartiklar för att undersöka, sammanställa och dra egna slutsatser av skolträdgårdsarbetets positiva effekter på elever i grundskolan.

I Delshammar, Alexandersson, Qviström, Jansson, Palsdottir, Gunnarsson., Rännbäck, och Rämerts (2013) rapport *Stadsodling - reflektioner och perspektiv från SLU Alnarp* återfinns delrapporten *Skolträdgårdens positiva sidor* av Märit Jansson (2013). Janssons rapport behandlar viktiga faktorer gällande skolträdgården såsom barns deltagande i trädgårdsarbete, utomhuspedagogik, grön skolgårdsutveckling, skolträdgård och social utveckling, hälsa och lärande. Jansson drar utifrån dessa faktorer slutsatsen att skolträdgården har en stor och viktig betydelse för barn och deras utomhusvistelse samt att skolträdgården ökar motivationen till lärande och förbättrat studieresultat.

Helen Jansson (2012) fokuserar i sitt examensarbete *Odling i skolan: ett designförslag* på hur skolor med utomhuspedagogisk verksamhet kan integrera skolträdgårdsodling i sin verksamhet. För att ge sitt arbete en god grund att bygga vidare på har Jansson gjort en historisk tillbakablick gällande skolträdgårdar och odlingslotter i Sverige och utifrån detta utformat ett designförslag på en odlingslott med tillhörande växtlista att användas som underlag i nutida skolor.

Annie Nilssons (2012) examensarbete *Skolträdgården i folkskolans miljö på Gotland: med exempel från Bunge och Stenkumla skola* är enligt Nilsson en början till att nedteckna de gotländska skolträdgårdarnas historia. Utifrån litteraturstudier, fallstudier av Bunge och Stenkyrkas skolträdgårdar, intervjuer med före detta elever från båda skolorna, arkivstudier, platsbesök, granskning av kartor och modeller samt Axel Unnerbäcks värderingsmodell har Nilsson fått fram information för att kunna besvara sina två frågeställningar gällande skolträdgårdens användningsområde och funktion samt vilka spår som finns kvar idag och hur de kan bevaras för framtiden.

Helen Näslunds (2008) examensarbete *Från nyttofunktion till meningsskapare: en undersökning om skolors motiv till att bedriva skolträdgård* behandlar skolträdgården som lärandemiljö och vilka effekter detta skulle få på undervisningen. Genom intervjuer, litteraturstudier och ett pedagogiskt projekt undersöker Näslund vilka möjligheter som finns att inkludera skolträdgården i undervisningssyfte. Näslund gör dessutom en historisk tillbakablick på skolträdgården samt beskriver dagens skolträdgård och jämför två skolors användning av skolträdgården.

Sara Vestergaards (2005) examensarbete *Skolgården - vuxnas uppfattning om skolgårdens betydelse för grundskolan och hur den används* utgår ifrån ett fenomenologiskt perspektiv för att beskriva hur vuxna människor uppfattar skolgårdens betydelse och hur den kan användas i grundskolan. Genom flertalet intervjuer med personer med anknytning till skolgården har de fyra kategorierna *lek, fysisk aktivitet, undervisning* och *olika miljöer* kunnat utrönas gällande användningsområden för skolgården. Vestergaard gör även en kort historisk tillbakablick gällande skolväsendet och användandet av skolträdgårdar samt belyser likheter och skillnader i 1994- och 1998-års läroplaner gällande utomhusmiljöns betydelse för undervisning och lärande i skolan. Dessutom beskrivs kortfattat flera skolgårdsutvecklingsprojekt som finns att tillgå för att utforma en pedagogisk skolgård.

I Charlott Hansens (2001) examensarbete *De glömda trädgårdarna* görs en gedigen bakgrundshistoria för skolträdgårdarnas framväxt och betydelse för Sveriges utveckling. Hansen utgår ifrån fem frågeställningar rörande skolträdgårdarnas funktion, utformning och anledning till deras försvinnande, vilka besvaras utifrån arkivstudier och undersökningar av utvalda skolträdgårdar i Örebro. Hansens syfte och målsättning med studien är att dokumentera och belysa skolträdgårdarna utifrån historiska, sociala och arkitektoniska perspektiv för att skapa underlag för ett återinförande av pedagogiska skolträdgårdar i dagens skolverksamhet.

I Ulla Johanssons (1987) doktorsavhandling *Att skolas för hemmet - Trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842-1919 med exempel från Sköns församling* undersöks orsakerna bakom samt utbredningen, omfattningen och resultatet av undervisningen i dessa ämnen och hur detta påverkade hushållens ekonomi och samhället i stort. Johansson gör en kritisk granskning av statistik och källmaterial gällande folkskoleväsendet med utgångspunkt i Sköns församling från denna tid. Johansson (1987, s. 49) upprättade en matris med 13 trädgårdsrelaterade kategorier som jämför normalplanerna från åren 1878, 1889 och 1900 samt undervisningsplanen från år 1919. Gällande utformningen av planerna för

trädgårdsundervisning kan utrönas att ju nyare planen är ju fler kategorier finns med, då 1878- och 1889-års normalplaner enkom innefattar två av kategorierna medan undervisningsplanen från 1919 innehåller samtliga.

1.3 Problemformulering och frågeställningar

Från det att t inkluderats i skolstadgan har utformningen av folkskole- och lärarträdgårdar att bedriva trädgårdsundervisning i diskuterats, liksom vad dessa trädgårdar ska innehålla. Både i Fredriksson och Sörensen (1942, ss. 422-424) och Westling (1911, ss. 257-258, 422-424) konstateras att lärarträdgårdar inkluderats i undervisningssyfte varför det motiverar att även dessa undersöks. Fortsättningsvis i uppsatsen kommer folkskole- och lärarträdgårdar benämnas gemensamt som undervisningsträdgårdar.

Problemet med flertalet uppsatser, avhandlingar och rapporter som studerat undervisningsträdgårdar är att de endast i förbifarten har berört och omnämnt deras utformning och innehåll. Endast Hansens (2001) uppsats går ned på djupet i sin undersökning av historiska skolträdgårdar i Örebro kommun beträffande utformning och det bakomliggande syftet med dem medan Nilsson (2012) fokuserar på vilka spår som finns kvar av två gotländska trädgårdar som använts i undervisningssyfte. Statistik från BiSOS (1910, 1903, 1893 & 1882) visar dock att sedan det blev lagstadgat att alla folkskolor skulle ha en skolträdgård för att bedriva undervisning i, har Gotlands län legat i framkant för att tillmötesgå detta. Viktig information kring trädgårdar som anlagts och använts i undervisningssyfte finns därför att hämta från just gotländska undervisningsträdgårdar för att fylla en kunskapslucka inom detta område.

Samma problematik finns beträffande ursprunget till de rekommendationer och influenser som satt avtryck i undervisningsträdgårdarna genom historien och även här finns en stor kunskapsbrist som behöver åtgärdas. Framförallt trädgårdsinspiratörerna Eneroth, Retzius och Lind har varit framträdande och förespråkare av anläggandet av trädgårdar i undervisningssyfte varför det är intressanta att undersöka och jämföra hur och vilka av deras rekommendationer som har fått genomslag i undervisningsträdgårdar. Av bland andra Ilminge (2002, s. 16) hävdas att en naturlig fördröjning av trender från fastlandet till Gotland har skett, varför det är motiverat att studera gotländska trädgårdar som upprättats i undervisningssyfte för att kunna utröna rekommendationernas och influensernas härkomst och påverkan på undervisningsträdgårdarna. Genom att i undersökningen utgå ifrån de rekommendationer och influenser härrörande från mitten av 1800-talet och framåt, ges en förståelse för vad som trots fördröjningen fått genomslag hos gotländska undervisningsträdgårdar från omkring 1950-talet.

Utifrån denna problemformulering har två frågeställningar kunnat fastställas:

- Hur utformades undervisningsträdgårdar på Gotland utifrån rådande rekommendationer och influenser?
- Vilka bärbusk- och fruktträdssorter återfanns i de gotländska undervisningsträdgårdarna utifrån rådande rekommendationer och influenser?

1.4 Syfte

Uppsatsens syfte är att genom arkivsökningar studera ritningar, dokument och skrifter ge en övergripande bild av gotländska undervisningsträdgårdar. Vidare är syftet att upprätta statistik över innehållet i undervisningsträdgårdarna för att kvantitativt undersöka och redogöra för vilka bärbuskar och fruktträd som var tänkta att finnas i de gotländska undervisningsträdgårdarna.

1.5 Målsättning

Målsättningen med uppsatsen är att analysera och jämföra planritningar över de gotländska undervisningsträdgårdarna med trädgårdsinspiratörernas förslag till utformning av trädgårdar i undervisningssyfte för att utröna vilka rekommendationer som efterföljts och influensernas härkomst. Vidare är målsättningen att genom kvantitativ analys av statistiken över de gotländska undervisningsträdgårdarnas innehåll redogöra hur de förhållit sig till rådande rekommendationer för bärbusk- och fruktträdssorter för att belysa ifall lokala skillnader har uppstått över tid.

1.6 Avgränsningar

Uppsatsen har avgränsats till att enkom behandla det svenska perspektivet på undervisningsträdgårdar i relation till skolväsendet och undervisningen, varför utländsk litteratur har uteslutits. Undersökningen koncentreras till att analysera planritningar av gotländska skolträdgårdar samt lärarträdgårdar då även dessa använts i undervisningssyfte. Studien kommer således att behandla två typer av historiska undervisningsträdgårdar nämligen folkskole- och lärarträdgårdar men ingen ingående analys av en specifik undervisningsträdgård kommer att göras utan mer kvantitativa redogörelser och slutsatser kommer tillämpas. Studien av undervisningsträdgårdar har avgränsats till att enkom analysera planritningar med tillhörande växtlistor från omkring 1950-talet.

Planritningarna över de gotländska undervisningsträdgårdarna innehåller ett stort sortiment av växtmaterial, varför avgränsningar har gjorts beträffande innehållet. Studien kommer således att undersöka och behandla förekomsten av fruktträd, bärbuskar och köksväxtkvarter men avgränsas mot att enkom beröra i undervisningsträdgårdarna förekommande köksväxtkvarter i den mån att visa på det befintliga antalet men inte på deras innehåll. Av fruktträd avgränsas undersökningen till trädslagen äpple (*Malus domestica*), körsbär (*Prunus avium*), plommon (*Prunus domestica*) och päron (*Pyrus communis*). Av bärbuskar inkluderas svarta vinbär (*Ribes nigrum*), röda vinbär (*Ribes rubrum*), krusbär (*Ribes uva-crispa*) samt hallon (*Rubus idaeus*) i undersökningen. Ytterligare en avgränsning har gjorts beträffande vilka undervisningsträdgårdar som inkluderas i studien, där enkom de som innehåller någon av ovannämnda fruktträd, bärbuskar eller köksväxtkvarter inkluderats.

Undersökningen avgränsas till att studera material och rekommendationer från trädgårdsinspiratörerna Eneroth, Retzius och Lind för att jämföra med planritningarna över de gotländska undervisningsträdgårdarna.

1.7 Metod

Undersökningen bygger på material erhållet från olika arkivhållare. Nedan redovisas kortfattat den metod som legat till grund för uppsatsen och finns mer utförligt beskrivet under avsnitt 2.1 *Genomförande*.

Gotlands arkivcentrum, liksom lokala arkivet hos Skövde stadsbibliotek har besökts för att få åtkomst till äldre litteratur, skrifter, dokument och ritningar som varit till nytta för förståelsen av hur undervisningsträdgårdar utformats och vilket växtinnehåll de haft. Kungliga bibliotekets digitaliserade arkiv har genomsökts för att få tillgång till äldre material och litteratur. Statistiska centralbyråns digitaliserade arkiv har genomsökts för att få tillgång till statistik som berör skolväsendet, folkskolan och skolträdgårdar.

Genom Gotlands Hushållningssällskaps arkiv har äldre förslag till utformning av skolträdgårdar och lärarträdgårdar erhållits. Studier av dessa planritningar har tillämpats

för att ta del av hur de gotländska undervisningsträdgårdarna var tänkta att utformas och vilket växtmaterial de var tänkta att innehålla.

Studier av äldre normalplaner har gjorts för att få en inblick i skolväsendets och undervisningsämnenas utveckling och förändring genom historien. Studier av normalritningar har gjorts för att ta del av vilka riktlinjer som förespråkats gällande anläggandet av skolträdgårdar.

Genom studier av Eneroth (1864, 1863), Retzius (1890) och Linds (1939) utgivna handböcker och skrifter gällande undervisningsträdgårdar har rekommendationer för utformning och innehåll kunnat utläsas. Rekommendationerna har sedan använts som referensramar för att utröna vilka rekommendationer och influenser som fått genomslag hos de gotländska undervisningsträdgårdarna.

1.8 Teoretisk referensram och teoretisk ansats

Uppsatsen tar avstamp i det *kulturhistoriska perspektivet* på undervisningsträdgårdars utformning och innehåll. Perspektivet kan delas upp i kulturarv och kulturmiljöer för att påvisa vad som föranleder en viss utveckling genom att bortse från den politiska påverkan i ett samhälle (NE u.å.a). *Kulturarv* å sin sida definieras som ”alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan” (Riksantikvarieämbetet u.å.). *Kulturmiljö* å andra sidan definieras som ”hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter” (Riksantikvarieämbetet u.å.). Genom att anlägga ett kulturhistoriskt perspektiv på undervisningsträdgårdarna och deras betydelse sätts de in i ett större sammanhang som beskriver rådande förhållanden. Relationen mellan samhällsliga strömningar och historiska undervisningsträdgårdar är viktiga att uppmärksamma för att förstå deras roll för Sveriges utveckling.

Unnerbäck (2012, ss. 57, 62, 91-95) beskriver flertalet värden av vilka sex kan direkt kopplas till och motivera en undersökning av relationen mellan rådande rekommendationer och influenser och gotländska undervisningsträdgårdars utformning och innehåll. Genom det *samhällshistoriska värdet* ges information om händelser och influenser så viktiga att de till och med avspeglats på lokal nivå, medan det *socialhistoriska värdet* visar hur samhällets invånare har påverkats av händelser eller influenser. *Traditionsvärdet* har stor betydelse för vilka faktorer och influenser som påverkat en miljö och menar att på lokal nivå har dessa traditioner uppstått genom bland annat reformer. Det *symboliska värdet* innebär att miljöer kan symbolisera händelser, influenser eller idéer som fått fäste. Det *miljöskapande värdet* används för att påvisa vilka faktorer som fått genomslag i en miljö och som anses vara representativa eller unika. *Värdet av kontinuitet* påvisar hur en miljö växt fram på en plats och vilka samhällsliga förändringar och faktorer som påverkat och hur de har avspeglats på lokal nivå.

1.9 Källmaterial och källkritik

Från Gotlands Hushållningssällskaps huvudarkiv J8 Kartor och ritningar över trädgårdar, erhöles planritningar över undervisningsträdgårdar vilka har studerats. Planritningarna innehöll utplacerade fruktträd, bärbuskar och plats för köksväxter. Platsen för köksväxter är på endast ett fåtal ritningar utmarkerat som rena köksväxtkvarter. På de ritningar där hallon placerats ut har dessa enkom markerats som rader varför antalet hallonplantor inte går att avgöra. Norrpil är utsatt på de flesta ritningarna vilket gör att

undervisningsträdgårdens placering i förhållande till skolbyggnader eller lärarbostäder kan avgöras. Kritik som kan riktas mot detta material är flera. Vid tidpunkten för denna undersökning fanns endast sex volymer med planritningar över undervisningsträdgårdar som upprättats av Gotlands Hushållningssällskaps trädgårdsmästare och trädgårdskonsulter i arkivet J8 på Gotlands arkivcentrum. Ytterligare volymer med planritningar över undervisningsträdgårdar finns fortfarande hos Gotlands Hushållningssällskaps arkiv i Lövsta på Gotland, varför allt material inte erhållits. Statistiken som har sammanställts utifrån det material som återfinns hos Gotlands arkivcentrum är således inte fullständig i den mening att *alla* planritningar över gotländska undervisningsträdgårdar har undersökts i studien. Kritik kan även riktas mot planritningarna då dessa är förslag till utformning av nya undervisningsträdgårdar varför det inte enkom genom studier av planritningarna går att avgöra vilka som har anlagts och vilka som endast är förslag. Ytterligare kritik mot planritningarna är att de tillhörande växtlistorna inte alltid överensstämmer med det som återfinns på planritningarna. Vid några tillfällen har det funnits mer växtmaterial i växtlistan än vad som återfunnits på planritningen varför problematiken legat i att bedöma och jämföra innehållet.

Från Statistiska centralbyrån (SCB) erhöles historisk statistik för skolväsendet från statistikserierna BiSOS P, *Undervisningsväsendet 1876-1910*. Genom denna statistik har det totala antalet skolhus, skolhus med skolträdgård, folkskolor och skolträdgårdar erhållits, liksom fördelningen av skolhus, skolor, folkskolor och skolträdgårdar på landsbygden respektive i städer. Statistiken visar även det totala antalet objekt både i Sverige och på Gotland. En uppfattning om de gotländska skolträdgårdarnas utbredning i relation till det totala antalet i Sverige kan därför utrönas utifrån detta material. Kritik riktas mot statistiken för svårigheten att tolka detta. Statistik är överlag svårt att handskas med då den kan tolkas på flera sätt. Problematiken gällande denna statistik är främst att någon entydig definition av vad som betraktades som en undervisningsträdgård saknas. Detta får konsekvensen att vissa trädgårdar som använts i undervisningssyfte kan ha inkluderats på vissa orter för att ha exkluderats på andra. Avsaknaden av en entydig definition av undervisningsträdgårdar samt inkonsekvent bedömning och beräkning av antalet befintliga undervisningsträdgårdar gör att statistiken kan vara missvisande och svår eller rentav omöjlig att tolka korrekt. Försvårandet av tolkning av statistiken görs även gällande att vissa uppgifter saknas i BiSOS P, *Undervisningsväsendet 1876-1910*. Uppgifter som saknas berör främst den övergripande bilden av skolväsendet i Sverige och på Gotland mellan 1882-1910.

Från Kungliga biblioteket (KB) har *Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor* från 1878, 1889 och 1900 studerats för att få en inblick i den kunskapsmässiga nivån gällande trädgårdsundervisningen. Kritik gällande normalplanerna är svårigheten att mäta och undersöka hur dessa efterföljts i enskilda folkskolor. Trädgårdsundervisning kan ha bedrivits utan inflytande från normalplanerna, liksom trädgårdsundervisningen kan ha uteblivit trots vad som stått i normalplanerna. Även *Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning* från 1865 och 1878 har studerats för att få en förståelse för vilka krav som ställts på skolträdgården. Kritik riktas mot normalritningarna då dessa inte tagit vidare hänsyn till undervisningsträdgårdarna. Samtidigt bör påpekas att dessa normalritningar enkom berört folkskolebyggnaderna och inte trädgårdarna, varför svårigheten i användandet av detta material ligger i att ingen djupare relation mellan byggnader och omgivning har diskuterats.

Av Olof Eneroth har handböckerna *Om skolträdgårdar och seminariiträdgårdar* (1864) och *Om skolträdgårdar* (1863) studerats för att få underlag till rekommendationer för undervisningsträdgårdarnas utformning, innehåll och innehållets användningsområden. Kritik riktas mot Eneroths två planritningar som återfinns i *Om skolträdgårdar och*

seminariiträdgårdar (1864) och *Om skolträdgårdar* (1863) då dessa enkom visar på själva odlingkvarteren i undervisningsträdgårdarna varför deras placering i förhållande till exempelvis skolbyggnader inte går att avgöra. Positiv kritik kan göras gällande detsamma då odlingskvarteren kan förläggas till den plats för den specifika undervisningsträdgården som den anses mest lämplig att anläggas på. Beträffande vilka sorter som bör användas i växtmaterialet enligt Eneroth finns tydliga rekommendationer gällande fruktträden, däremot saknas förslag på olika sorters bärbuskar. Detta har inneburit att endast jämförelse mellan Eneroths rekommenderade och de gotländska undervisningsträdgårdars innehåll av fruktträdssorter kunnat göras.

Uppsala universitetsbiblioteks upplaga av Gustaf Retzius (1890) bok *Normalritningar till folkskole-trädgårdar, jemte beskrifning och kortfattade anvisningar rörande trädgårdsskötsel såsom undervisningsämne i folkskolan* innehåller planritningar och utförliga beskrivningar av fyra olika skolträdgårdar i storlekarna 60, 50, 40 och 30 ar,¹ vilkas utformning har använts som underlag till utformandet av nya skolträdgårdar. Problematiken kring Retzius planritningar är att dessa förutsätter att det är en helt ny undervisningsträdgård som skall anläggas, vilket skapar problem vid anläggandet av undervisningsträdgårdar vid redan befintliga skolbyggnader då trädgården måste förhålla sig till de byggnader som redan finns på platsen. Fördelen med Retzius förslag är att det fanns olika rekommendationer för innehållet och vilka sorters växtmaterial som borde använts i trädgårdarna beroende dels på storleken av tillgänglig tomtareal och dels på var i landet trädgården skulle anläggas.

Via Mariestads universitetsbibliotek för kulturvård erhöles Gustaf Linds (1939) handbok *Skolträdgården: handledning vid undervisningen i trädgårdsskötsel m. m. vid folkskoleseminarier, folkhögskolor och andra undervisningsanstalter*. Ur denna erhöles uppgifter gällande skolträdgårdarnas utformning och innehåll. Vid närmare granskning av dessa uppstår liknande problematik som hos Retzius (1890) förslag till undervisningsträdgårdar. Skillnaden är att dessa förslag har utformats utifrån vid tiden befintliga skolor, varför förslagen utformats utefter den specifika platsen och de för platsen rådande förhållanden. Detta försvårar både för utformning och innehåll i undervisningsträdgårdarna på andra platser. Positiv kritik görs gällande de av Lind rekommenderade sorter då hårdigheten i beskrivningarna för respektive sort kunnat utrönas.

¹ 100 m²= 1 ar = 0,01 ha

2. Undersökning

Undersökningen består av två delar, en genomförandedel som behandlar tillvägagångssättet vid erhållandet av material till resultatet. Den andra delen är en resultatdel som behandlar erhållet material kopplat till frågeställningarna.

2.1 Genomförande

2008 invigdes Gotlands arkivcentrum som ligger på Broväg 27 i Visby. Arkivcentrumet innehåller arkivhandlingar från både Landsarkivet i Visby och Riksarkivet på Gotland (Siltberg 2013). Riksarkivet förvarar arkivhandlingar från Gotlands Hushållningssällskap, dock finns några arkivhandlingar gällande skolträdgårdar, bland annat bildarkivet, fortfarande ute i Gotlands Hushållningssällskaps egna arkiv i Lövsta socken på Gotland. Gotlands Hushållningssällskaps bildarkiv i Lövsta uteslöts ur undersökningen.

Undersökningen koncentrerades till Gotlands Hushållningssällskaps huvudarkivs J-arkivs underavdelning J8, *Kartor och ritningar över trädgårdar*. Detta arkiv innehåller ett kortregister över alla kartor och ritningar, av vilka de handlingar innehållande ”Skolstyrelse”, ”Lärbostad”, ”Lärrinnebostad” alternativt ”Skola” begärdes ut.

57 stycken ritningar till skol- och lärarträdgårdar avfotograferades. Materialet granskades och de ritningar som inte tillhörde antingen folkskolor eller lärbostäder exkluderades, liksom de ritningar som inte innehöll minst en av kategorierna *fruktträd*, *bärbuskar* eller *köksväxtkvarter*. Havdhem lärbostad hade två ritningar över trädgården under olika ritningsnummer, varför den äldsta ritningen inkluderades i undersökningen. Planritningarna nummer 199 och 227 innefattade både lärarträdgård och skolträdgård och har av statistiska skäl fått ingå i båda kategorierna skolträdgård och lärarträdgård. Totalt inkluderades nio skolträdgårdar och 25 lärarträdgårdar i studien.

Undervisningsträdgårdarna sammanställdes i tabeller utifrån olika kategorier. Samtliga tabeller med anknytning till de gotländska undervisningsträdgårdarna återfinns i bilaga II, där tabell 3 sammanställdes för att ge en överblick över antalet planritningar över gotländska folkskole- respektive lärarträdgårdar innehållande någon av kategorierna fruktträd, bärbuskar eller köksväxtkvarter. Tabell 4 och tabell 5 ger en förtydligande överblick över samtliga gotländska folkskole- respektive lärarträdgårdars innehåll. Tabell 6 och 10 visar förekomsten av antalet sorter av bärbusk- och fruktträdssorter i respektive trädgårdskategori. Tabellerna 7-11 sammanställdes för att visa sortnamnen hos fruktträd och bärbuskar.

Kungliga stadsbiblioteket (KB) är Sveriges nationalbibliotek och innehar arkivmaterial sedan 1500-talet. Från år 2004 har flera arkivhandlingar digitaliserats och finns numer tillgängliga via KB:s hemsida (Edström 2013) eller nås via den nationella söktjänsten Libris (KB u.å.). I denna studie användes sökmotorn Libris för att därigenom få tillgång till litteratur, normalplaner och normalritningar. Sökord som använts är ”Eneroth”, ”Normalplan*”, ”Normalritning*”, ”Folkskol*”, ”Skolträdgård*”. Normalplanerna från 1878, 1889 och 1900 har studerats för att få en inblick i den kunskapsmässiga nivån gällande trädgårdsundervisning. Normalritningar från 1865 och 1878 har studerats för att förstå vilka krav som ställts på skolträdgården och i vilket syfte. Handböckerna *Om*

skolträdgårdar och seminariiträdgårdar (1864) och *Om skolträdgårdar* (1863) av Olof Eneroth har studerats för att få underlag till rekommendationer beträffande undervisningsträdgårdarnas utformning och innehåll. Rekommendationerna har därefter jämförts med de gotländska undervisningsträdgårdarna. I bilaga III, tabellerna 12-14 återfinns Eneroths rekommendationer av fruktträdssorter.

Statistiska centralbyrån (SCB) har statistik som sträcker sig långt tillbaka i tiden. Under SCB:s Historisk statistik finns bokverket *Bidrag till Sveriges officiella statistik (BiSOS)* som är ett omfattande statistikverk som sträcker sig från mitten av 1800-talet till början av 1900-talet. BiSOS består av totalt 23 serier som innehåller flera ämnen vardera (SCB u.å.). Till denna uppsats har statistik inhämtats från BiSOS P, *Undervisningsväsendet 1876-1910*. Denna serie består av tre ämnen, varav *Folkskolorna 1882-1910* valdes ut. Därifrån inhämtades statistik gällande folkskolor, lärarbostäder samt skolträdgårdar i Sverige och på Gotland. Avgränsningar gjordes till att innefatta material från åren 1882, 1893, 1903, 1910. Materialet gjordes överskådligt och jämförbart genom sammanställning av tabellerna 1 och 2 i bilaga I.

Genom mejlkorrespondens med Maria Löfgren, museiträdgårdsmästare på Vallby Friluftsmuseum, Västerås gavs tillgång till Uppsala universitetsbiblioteks upplaga av Gustaf Retzius (1890) bok *Normalritningar till folkskole-trädgårdar, jemte beskrifning och kortfattade anvisningar rörande trädgårdsskötsel såsom undervisningsämne i folkskolan*. Skriftens fyra olika skolträdgårdar med beskrivningar i storlekarna 60, 50, 40 och 30 ar, har studerats för att utröna vilka rekommendationerna var gällande utformning och innehåll i undervisningsträdgårdarna. Jämförelser med planritningar över de gotländska undervisningsträdgårdarna gjordes för att utröna vilka influenser som hämtats från Retzius planritningar. I bilaga III, listas i tabellerna 15-18 Retzius rekommenderade bärbusk- och fruktträdssorter vilka har jämförts med de sorter som återfunnits i de gotländska undervisningsträdgårdarna.

Via Gustaf Linds (1939) handbok *Skolträdgården: handledning vid undervisningen i trädgårdsskötsel m. m. vid folkskoleseminarier, folkhögskolor och andra undervisningsanstalter* erhöles uppgifter gällande skolträdgårdens utformning och innehåll. Linds handbok innehåller två förslag till utformning av skolträdgårdar vilka har jämförts med de gotländska undervisningsträdgårdarna för att se vilka influenser som hämtats därifrån. Linds rekommendationer av bärbusk- och fruktträdssorter återfinns som tabellerna 19-22 i bilaga III.

2.2 Resultat

Resultatdelen består av två delar, där den första delen kortfattat redogör statistik över svenska och gotländska undervisningsträdgårdar samt skolväsendets utveckling över tid. Del två innehåller analys av hur rekommendationer och influenser påverkat planritningar över gotländska undervisningsträdgårdar.

2.2.1 Skolväsendets utveckling i Sverige och på Gotland

Statistiken i tabell 1 (bilaga I) visar att gotländska skolhus med skolträdgårdar var procentuellt högre jämfört med Sverige i stort. I Sverige var år 1882 andelen skolhus med skolträdgård 22 procent av totala antalet skolhus medan Gotlands andel skolhus med skolträdgård var 47 procent av Gotlands totala antal skolhus. År 1910 var andelarna 20 respektive 74 procent. Gällande andelen folkskolor med skolträdgårdar (förutsatt att alla skolträdgårdar tillhörde folkskolorna) visar att 64 procent av både Sveriges och Gotlands folkskolor hade skolträdgårdar år 1882. År 1910 var andelarna 43 respektive 90 procent. Statistiken i tabell 2 (bilaga I) visar att av Sveriges totala antal skolbarn erhöll trädgårdsundervisning var 2,6 procent år 1903 respektive 2,9 procent år 1910 gotländska skolbarn.

2.2.2 Normalplaner och normalritningar

Beträffande trädgårdsundervisning görs endast ett kort omnämnande i *Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor* (1878, s. 47), där det står att ingen utförlig handledning lämnats i detta ämne då det är alltför nytt som skolämne för att kunna kräva utförlig beskrivning. Inte heller någon utförligare handledningsbeskrivning för trädgårdsundervisning görs i *Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor* från 1889. Dock redogjordes inom ämnet naturkunnighet vad barnen förväntades kunna inom detta område, vilket täckte in de viktigaste naturföreteelserna samt växt- och djurlära. De sistnämnda var vida begrepp som innefattade bland annat kunskap om de vanligaste köksväxterna och träden samt experiment för att införskaffa praktisk kunskap (*Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor* 1889, ss. 35-40). Först i *Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor* från 1900 (ss. 41-42) utvecklades handledningsbeskrivningen i naturkunnighet. Enligt lärokursen förväntades barnen kunna beskriva de allmännaste naturföremålen samt redogöra för de viktigaste naturföreteelserna vilket innefattade kunskap om de vanligaste köksväxterna, kryddorna samt minerallära och det naturliga kretsloppet. Exempelvis omnämns äpple, päron, körsbär, plommon, krus- och vinbär som viktiga grödor att inneha kunskap om, vilket stärks av BiSOS (1903 s. 17) som även påpekar vikten av att undervisningsträdgården skulle inneha de för länets vanligaste blommor och köksväxter samt att uppdrivning av buskar och trädplantor, vilket innefattade förädling via ympning och okulering av fruktträd. Skolbarnen skulle även kunna grunderna i hushållsträdgårdens anordning och skötsel.

Av tabell 3 (bilaga II) framgår att av de 34 gotländska undervisningsträdgårdarna är 26,5 procent folkskoleträdgårdar och 73,5 procent lärarträdgårdar. Tabellen visar även fördelningen mellan de tre innehållskategorierna fruktträd, bärbuskar och köksväxtkvarter i undervisningsträdgårdarna. Tabell 4 (bilaga II) innehåller nio folkskoleträdgårdar, varav 88 procent av trädgårdarna innehåller fruktträd, 67 procent innehåller bärbuskar och 78 procent innehåller köksväxtkvarter. Värt att kommentera är *388 Lärbro skola*, där antalet fruktträd skiljer sig markant mellan ritningens åtta och växtlistans 35 fruktträd. Ingen förklaring till denna extrema skillnad finns att tillgå. Av tabell 5 (bilaga II) framgår att av de 25 lärarträdgårdarna, innehar 88 procent fruktträd, 84 procent bärbuskar och 76 procent köksväxtkvarter.

I *Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning* (1865, ss. 3-4, 25-26) återfinns en kort beskrivning av skolgårdens fördelning mellan gårdspan, trädgård och skolbyggnader. De olika delarna skulle anläggas på för ändamålet lämpligaste plats i förhållande till skolbyggnaden. Delen för odlingskvarteren skulle iordningställas i anslutning till skolbyggnaden för att dels brukas av läraren själv och dels användas i syfte att bedriva trädgårdsundervisning för att ge barnen en god grund att stå på gällande odling för självhushåll. En utförligare, men fortfarande kort, beskrivning av skolträdgården återfinns i *Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning* (1878, s. 17) där det framgår att det odlingskvarter som läraren hade rätt att nyttja skulle ligga i söderläge nära skolhuset, att användas i både undervisningssyfte och privat av läraren. En del av odlingskvarteret skulle användas till frukt- och bärodling och en del till odling av köksväxter och blommor. Endast 28 procent av planritningarna över lärarträdgårdarna (bilaga II, tabell 5) har, i enlighet med *Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning* (1878, s. 17), sina odlingskvarter i söderläge. Dock bör påpekas att 44 procent av planritningarna saknar norrpil, varför deras lägesförhållande inte kan avgöras genom studier av planritningarna.

2.2.3 Eneroth, Retzius och Lind

Eneroth (1864, ss. 16-17, 1863, ss. 15-16) utformade två förslag till planritningar över skolträdgårdar. I den första planritningen omgärdas köksväxtkvarteren av en yttre häcklist och innanför den har bärbuskar och fruktträd samplanterats i lister som följer köksväxtkvarterens långsidor. Den andra planritningen omgärdas köksväxtkvarteren av en häcklist medan bärbuskar och fruktträd placerats i odlingsbäddarna. Eneroth (1863, ss. 25-26) ansåg ven att skolträdgården skulle utformas så att minst ett träd av varje av fruktträden äpple, päron, plommon och körsbär skulle finnas på platsen, helst skulle det av både äpple och päron finnas minst en sommar-, höst- och vintersort. Om bärbuskar nämns ingenting mer än att de skall finnas i skolträdgården (Eneroth 1864, s. 14, 1863, s. 13).

I Retzius (1890, plan A-D) återfinns fyra planritningar av skolträdgårdar i storlekarna 60, 50, 40 och 30 ar med tillhörande beskrivningar. Genom att studera planritningarna och dess innehåll tydliggörs att trädgårdarna är uppdelad i två delar; en del för undervisning och praktiskt arbete och en del för lek. Det tydliggörs även att den del av trädgården som är till för undervisning och praktiskt arbete ligger avsidet i förhållande till skolbyggnaden medan den del av skolträdgården som är till för lek ligger förhållandevis centralt jämt emot skolbyggnaden. Plan A är 60 ar stort. Undervisningsträdgården ligger på baksidan av skolbyggnaden, köksväxtkvarteret har ett stramt utseende med raka linjer, smala gångar och stora kvarter tydligt utmarkerade för att maximera odlingsytorna medan lekplanen består av mjukare linjer, slingrande gångar mellan träd- och buskplanteringar. Fruktträd och bärbuskar är placerade i egna kvarter men har en friare utformning än köksväxtkvarteren. Hallon är placerade i raka rader i ett eget kvarter. Plan B är 50 ar stort. Undervisningsträdgården har placerats på skolbyggnadens baksida. Köksväxtkvarteren som ligger utmed tomtgränsen har tydligt utmarkerade smala gångar. Fruktträden och bärbuskarna har placerats i kvarter mellan skolbyggnaden och köksväxtkvarteren och följer en viss struktur med raka rader. Bärbuskarna har placerats i en list längs ytterkanterna i kvarteren. Hallon har placerats i ett eget kvarter. Plan C är 40 ar stort. Undervisningsträdgårdens köksväxtkvarter har placerats på skolbyggnadens östra sida. Fruktträds- och bärbuskkvarteren är placerade i bakom skolbyggnaden i anslutning till köksväxtkvarteren, Bärbuskarna är placerade i lister som omgärdar fruktträden. Hallon har placerats i ett eget kvarter och getts en friare placering. Plan D är 30 ar stort. Undervisningsträdgården har placerats på skolbyggnadens västra sida, fruktträds- och bärbuskkvarteren bakom skolbyggnaden. Bärbuskar är placerade i lister som omgärdar kvarteren. Hallonen har placerats i ett eget kvarter bakom skolbyggnaden.

Lind (1939, ss. 19-23) upprättade två förslag till utformning av undervisningsträdgårdar, vilka båda helst skulle ligga i söderläge för optimalt nyttjande av solljuset. I den första trädgården samsades fruktträd och bärbuskar i ett gemensamt land medan köksväxtkvarter var avskilt. Alla odlingskvarter präglades av raka rader och symmetri. Hur trädgården låg i förhållande till skolhuset går inte att avgöra. Den andra skolträdgården är förlags bakom skolhuset i söderläge. Fruktträd och bärbuskar återfinns i fallande höjd i raka rader i ett gemensamt kvarter. Troligen har dessa träd och buskar använts som läplantering mot köksväxtkvarteret som även här har fått en egen avdelning.

Bland de gotländska undervisningsträdgårdarna i tabellerna 4 och 5 (bilaga II) har fruktträd, bärbuskar, hallon och köksväxter egna kvarter. Bland de skolträdgårdar som innehåller både fruktträds- och köksväxtkvarter har fruktträden använts som lä för köksväxtkvarteret, troligtvis för att skapa gynnsamma odlingsförhållanden. I skolträdgårdarna *152b Hörsne skolträdgård* och *388 Lärbro skolträdgård* har köksväxtkvarteret placerats mellan fruktträds- och/eller bärbuskskvarteren, troligen av samma skäl som ovan. I de flesta lärarträdgårdarna innehållande kvarter för fruktträd, bärbuskar och köksväxter har köksväxtkvarteret placerats mellan kvarteren för fruktträd och/eller bärbuskar. Enkom hos *117b Linde lärarträdgård* och *340 Västerhejde lärarträdgård* har köksväxtkvarteret placerats långt ifrån resten av kvarteren. För *117b Linde lärarträdgård* beror detta troligtvis på att köksväxtkvarteret används i undervisningssyfte och därför placerats närmare skolbyggnaden för att underlätta tillgängligheten. Att köksväxtkvarteret placerats långt ifrån övriga kvarter hos *340 Västerhejde lärarträdgård* beror troligen på att lärarträdgården ligger i ett vindutsatt läge och köksväxtkvarteret har därför placerats på den plats i trädgården som är minst vindutsatt. Endast hos *76a Hablingbo lärarträdgård*, står fruktträden inte i rader i sitt kvarter utan har en mer organisk utformning. Ingen av planritningarna över de gotländska undervisningsträdgårdarna tycks ha influerats nämnvärt av någon av Eneroths (1863, ss. 15-16, 1864, ss. 16-17) planritningar. Däremot vid jämförelse mellan de gotländska folkskoleträdgårdarna och Retzius (1890, plan A-D) fyra planritningar är det endast planritningen över *257 Eksta skolträdgård* som helt avviker från rekommendationerna då kvarteren för köksväxter och fruktträden placerats på framsidan av skolbyggnaden. Av lärarträdgårdarna har drygt 50 procent influerats av någon av Retzius (1890, plan A-D) planritningar. Den som influerats starkast är *76a Hablingbo lärarträdgård*. Vid jämförelse med Linds (1939, s. 20, 23) planritningar för undervisningsträdgårdar kan ingen av de gotländska undervisningsträdgårdarna anses ha influerats av Linds (1939, s. 20) första planritning. Däremot har 56 procent av skolträdgårdarna respektive 76 procent av lärarträdgårdarna i viss mån influerats av Linds (1939, s. 23) andra planritning. Bland skolträdgårdarna (bilaga III, tabell 4) påminner utformningen hos *288 Fardhem skolträdgård* och *500 Grötlingbo skolträdgård* starkt om Linds andra planritning. Bland lärarträdgårdarna kan *381 Lärbro lärarträdgård*, *534 Kräklingbo lärarträdgård* och *628 Östergarn lärarträdgård* ha influerats starkast av Linds andra planritning.

Tabell 6 (bilaga II) visar att det i skolträdgårdarna fanns 35 olika sorters fruktträd, medan i lärarträdgårdarna fanns 36 olika fruktträdsorter. Beträffande namnsorter av fruktträd återfanns fem av Eneroths, 14 av Retzius respektive 26 av Linds rekommenderade sorter (bilaga III, tabeller 12-17, 19-21) i de gotländska undervisningsträdgårdarna (bilaga II, tabeller 7-9).

Tabell 10 (bilaga II) visar att det i skolträdgårdarna fanns nio bärbusksorter medan lärarträdgårdarna hade 13 olika sorters bärbuskar. Gällande namnsorter bland bärbuskarna återfanns tre av Retzius respektive fem av Linds rekommendationer (bilaga III, tabeller 18 & 22) i de gotländska undervisningsträdgårdarna (bilaga II, tabell 11).

3. Diskussion och slutsatser

Genom det kulturhistoriska perspektivet (Nationalencyklopedin u.å.a) och Unnerbäcks (2012, ss. 57, 62, 91-95) värden som teoretisk språngbräda motiverades en undersökning av historiska undervisningsträdgårdar för att förstå vikten av erhållandet av inhämtad kunskap om trädgårdarna och deras innehåll i relation till den samhällsliga utvecklingen. Undervisningsträdgårdarna speglar generellt dels dåtidens krav på samhällets medborgare och dels tydliggörs hur samhällsutvecklingen har påverkat och avspeglats i innehållet i undervisningsträdgårdarna. Genom att studera lokala trädgårdar som använts i undervisningssyfte tydliggörs vilka samhällsliga strömmar som fått genomslag trots att flera decennier förflutit däremellan. Ett *samhällshistoriskt värde* för undervisningsträdgårdar erhålls genom upprättandet av den första allmänna normalplanen för skolväsendet. Undervisningsträdgårdarna är ett resultat av vilken påverkan normalplanen hade på de olika undervisningsämnen. Det *socialhistoriska värdet* påvisar vilken betydelse utvecklingen av folkskola, undervisningsträdgårdar och deras innehåll haft för Gotland och dess invånare. Genom att folkskolan gjordes till en allmän bottenkola erkändes att socialt utsatta grupper, vilka tidigare exkluderats skulle beredas plats i samhället, vilket har påverkat den samhällsekonomiska utvecklingen positivt. *Värdet av traditioner* har delvis avspeglats i innehållet i undervisningsträdgårdarna i och med att vissa sorter har odlats. Undervisningsträdgårdarna visade vilka rådande rekommendationer och influenser som faktiskt efterlevdes, möjligen mer som influenser än exakt formade utifrån rekommendationerna. Att sorter såsom äpplesorten *Stenkyrke* med lokal anknytning till Gotland har fått genomslag i flera av undervisningsträdgårdarna tyder på lokalpatriotism och vikten av att bevara kunskaper med lokal anknytning, vilket får stöd av BiSOS (1903, s. 17).

Genom utvecklingen av undervisningsträdgårdarna kunde erhållandet av kunskap om och spridandet av flera olika sorters fruktträd och bärbuskar samt kunskaper om att odla för att öka självförsörjningsgraden, lättare spridas till befolkningen. Det *symboliska värdet* visar att vissa händelser och influenser är så starka att de kan överleva länge och dröja flera decennier innan de efterlevs, vilket så skedde hos de gotländska undervisningsträdgårdarna. Sett till planritningarna över de gotländska undervisningsträdgårdarna fick vissa influenser trots att nästan ett halvt sekel förflutit fortfarande stor påverkan på både utformning och innehåll. Ytterligare ett halvt sekel senare har undervisningsträdgårdarna försvunnit och istället ersatts av ett symboliskt värde för en tid då det viktigaste var att sprida kunskap för befolkningens överlevnads skull. Det *miljöskapande värdet* visar vilka rekommendationer och influenser som har slagit igenom och som anses viktiga av representativa skäl. Inom det miljöskapande värdet är de stora dragen, inte detaljerna som är av största vikt, vilket kan kopplas till själva utformningen av undervisningsträdgårdarna i relation till rådande rekommendationer och influenser. *Värdet av kontinuitet* visar hur den övergripande samhällsutvecklingen påverkat och format även lokala samhällen avskärmade från resten av landet. Av detta skäl är det viktigt att lokala undervisningsträdgårdar ges utrymme och tillåtelse att undersökas närmare för att analysera vilka lokala avvikelser som kan förekomma eller uppstå och vad de har resulterat i (Unnerbäck 2012, ss. 91-95).

Det har tagit tid för skolväsendet från det att det blev lagstadgat att alla folkskolor skulle ha en undervisningsträdgård till det att trädgårdarna faktiskt anlades vid folkskolorna. De allmänna ”rådande rekommendationerna” härrör från mitten av 1800-talet och framåt medan planritningarna över de gotländska skol- och lärarträdgårdar upprättades nästan ett sekel senare. Implementeringstiden och processerna för ett införande av undervisningsträdgårdar har varit långa och kantats av bakåtsträvare och kontroverser. Den långa tidsperiod som förlöpt mellan tiden för att gå från ord till handling har lett till att trädgårdarna fått vänta till mitten av 1900-talet innan de kunnat anläggas i praktiken. Detta har i sin tur påverkat användbarheten av trädgårdarna i undervisningssyfte då de samhällseliga förväntningarna på folkskolan och undervisningsväsendets fokus ändrat riktning från att undervisa i ämnen lämpliga för ett självförsörjningsändamål till att utgöra grunden för vidare studier på högre instanser.

Ingen tidigare undersökning eller forskning har påträffats gällande gotländska undervisningsträdgårdars utformning i relation till rådande rekommendationer och influenser. Denna uppsats bör därför ses som ett komplement till redan genomförda undersökningar och forskning som berör historiska undervisningsträdgårdar. Inte heller har någon sammanförd statistik förts över innehållet i de gotländska undervisningsträdgårdarna, vilket ytterligare motiverar denna studie. En av de troligaste orsakerna till att liknande studier har uteblivit i tidigare undersökningar och forskningar är att de planritningar över gotländska undervisningsträdgårdar som finns att tillgå är förslag upprättade av Gotlands Hushållningssällskap, men det framkommer inte ifall de har anlagts eller inte. Det kan därför tyckas svårt göra några avgörande utsagor beträffande vilka rekommendationer som fått störst genomslag enkom utifrån studier av planritningar.

Hur många av Gotlands Hushållningssällsaps förslag till undervisningsträdgårdar har anlagts går inte att avgöra genom enkom studier av planritningarna. Dock kan det konstateras att planritningarna för de gotländska undervisningsträdgårdarnas utformning och innehåll har påverkats av rådande rekommendationer och influenser då planritningarnas tillhörande växtlistor ger en fingervisning om vilka fruktträd och bärbuskar som varit mest aktuella vid tiden för planritningarnas uppkomst. Problemet med dessa planritningar är just att de är förslag till utformning av undervisningsträdgårdar varför en studie för att undersöka hur många av dessa planritningar som anlagts samt att inventera och dokumentera hur mycket av växtlistornas innehåll som planterats skulle vara ett adekvat komplement till resultatet av denna studie.

Validiteten av statistiken som upprättats över innehållet från de gotländska undervisningsträdgårdarnas planritningar och växtlistor är ytterligare ett skäl att se denna undersökning som en förstudie som behöver kompletteras. Möjliga ingångar till fördjupning är studier av hur många av planritningarna som anlades och hur mycket av växtlistornas växtmaterial som planterats samt vad som finns kvar idag för att verifiera alternativt falsifiera hur rekommendationerna efterföljts i verkligheten. Nilssons (2012) examensarbete behandlar förvisso vilka spår från två historiska skolträdgårdar på Gotland som finns kvar idag och vad som är värt att bevara utifrån aspekterna kulturarv och kulturmiljö. Problemet med Nilssons studie är dess begränsningar i undersökningsobjekt, det är inte möjligt att utifrån två studerade objekt dra några kvantitativa slutsatser om historiska skolträdgårdar på Gotland. Däremot har Nilsson uttömt vad som finns att undersöka gällande de två skolträdgårdarna, varför studiens resultat tillsammans med denna studie därför tillsammans bör kunna ses som en gedigen grund att utgå ifrån vid kompletterande undersökningar.

Hansens (2001) val av metoder för studien av historiska skolträdgårdar i Örebro påminner både om Nilssons (2012) och denna studies tillvägagångssätt, vilket ger en fingervisning om vilka metoder som är applicerbara och material som är användbara även på andra orter för att få fram information om historiska undervisningsträdgårdar.

Kritik kan riktas mot statistiken gällande antalet skolträdgårdar i tabell 1 (bilaga I) då det inte finns någon definition av hur stor en skolträdgård skall vara för att räknas som en undervisningsträdgård. Antalet skolträdgårdar kan ha varit fler till antalet än vad som syns i statistiken. Frågan kvarstår även ifall det enkom är *skolträdgårdar* eller även de åt lärarna upprättade trädgårdarna som inkluderats i statistiken? Liknande kritik kan framföras mot statistik från tabell 2 (bilaga I) gällande antalet skolbarn som erhöll trädgårdsundervisning åren 1894, 1903 och 1910. Statistiken sett i relation mellan det totala antalet skolpliktiga barn i Sverige och på Gotland som erhållit trädgårdsundervisning är andelen gotländska skolbarn lågt. Dock finns ingen statistik över det totala antalet skolbarn som lokalt fanns på Gotland som omfattades av skolplikten varför svårigheten ligger i hur statistiken ska bedömas och tolkas. Statistiken i tabell 2 (bilaga I) över andelen gotländska skolbarn som erhållit trädgårdsundervisning kan anses hög eller låg beroende på det totala antalet skolpliktiga barn bosatta på Gotland. Dock är denna siffra inte tillgänglig varför det inte är möjligt att avgöra huruvida statistiken är tillförlitlig eller ej.

Andelarna gotländska undervisningsträdgårdar som innehåller fruktträd, bärbuskar och/eller köksväxtkvarter i tabellerna 3-5 (bilaga II) kan verka höga men sett till att det totala antalet folkskolor och lärarbostäder vid denna tid inte kunnat fastställas varför svårigheten i bedömningen ligger i ifall andelen undervisningsträdgårdar är högt eller lågt. Ifall statistik från SCB över antalet undervisningsträdgårdar funnits hade statistiken från tabellerna 3-5 (bilaga II) kunnat sättas i relation till det totala antalet undervisningsträdgårdar för att få ett djupare perspektiv.

Undersökningen i denna studie visade att Eneroths (1864 ss. 16-17, 1863 ss. 15-16) handböcker om skolträdgårdar i undervisningssyfte hade liten påverkan på planritningarnas utformning och växtinnehåll för undervisningsträdgårdar på Gotland. Enkom små detaljer kan kopplas till Eneroths rekommendationer såsom att flera olika sorters fruktträd förekommer. Dock har utbudet av bärbusksorter influerats från både Retzius (bilaga III, tabell 18) och Lind (bilaga III, tabell 22) eftersom Eneroth inte gett några rekommendationer för bärbusksorter, varför det inte går att utröna influenser därifrån. Andelen rekommenderade bärbusksorter av Retzius och Lind, 30 respektive 33 procent, inte skiljer sig nämnvärt åt varför det inte går att avgöra vem som haft mest påverkan på bärbusksorter i undervisningsträdgårdarna, enkom slutsatsen att båda troligen har inspirerat till innehållet i undervisningsträdgårdarna. Beträffande det totala antalet bärbusk- och fruktträdssorter som återfinns i de gotländska undervisningsträdgårdarna har Linds (bilaga III, tabeller 19-22) rekommendationer och influenser haft störst inflytande på undervisningsträdgårdarna. Hela 74 procent av Linds (bilaga III, tabeller 19-22) rekommendationer återfinns bland de gotländska undervisningsträdgårdarna, medan enkom ett fåtal av Eneroths (bilaga III, tabeller 12 & 13) respektive Retzius (bilaga III, tabeller 15-18) rekommendationer återfinns i trädgårdarna.

Liknande resonemang kan föras gällande utformningen av undervisningsträdgårdarna, här råder däremot inga tvivel beträffande vem eller vilka som haft störst inflytande, då ingen av planritningarna liknar Eneroths (1864 ss. 16-17, 1863 ss. 15-16) planer för skolträdgårdar. Flest influenser härrör från Retzius (1890, plan A-D) planritningar, dock bör påpekas att Retzius lämnat fyra olika förslag på utformningar av undervisningsträdgårdar, varför det även här bör anses att Linds (1939, s. 20, 23) planritningar influerat utformningen till flest av de gotländska undervisningsträdgårdarna.

Dock bör påpekas svårigheten att utforma undervisningsträdgårdar exakt som rekommendationerna velat då många av trädgårdarna redan tillhörde skolhusen och använts. Hänsyn torde ha tagits till befintligt växtmaterial som tillåtits stå kvar och istället utformat den nya trädgården utifrån rådande förhållanden vilket resulterat i att ingen trädgård utformats exakt likadant eller är ett ”skolexempel” på hur trädgårdarna anlagts utifrån någon av Eneroths (1864, ss. 16-17, 1863, ss. 15-16), Retzius (1890, plan A-D) eller Linds (1939, s. 20, 23) planritningar.

Beträffande antalet bärbuskar per trädgård, kan statistiken i tabellerna 4 och 5 (bilaga II) verka missvisande i de fall hallon förekommer då dessa oftast enkom är utmarkerade på ritningen som en eller flera rader varför exakt antal plantor inte går att avgöra. Köksväxtkvarteren har inkluderats i statistiken enkom för att visa på antalet förekommande i undervisningsträdgårdarna, men huvudfokus i arbetet har varit förekomsten av fruktträd och bärbuskar, dess sorter och hur de har använts i trädgården. Värt att notera är dock att antalet köksväxtkvarter i lärarträdgårdarna i tabell 5 (bilaga II) ibland är fler än ett, vilket kan kopplas till att barnen troligtvis undervisades i lärarens privata trädgård. Även bland skolträdgårdarna i tabell 5 (bilaga II) är förekomsten bland köksväxtkvarter fler än ett hos vissa planritningar. Anledningen till detta bör vara att ett försök till organiserad och pedagogisk trädgårdsundervisning med en flerårig växtföljdsodling.

I avseendet beträffande vilka rekommendationer som påverkat de gotländska undervisningsträdgårdarnas utformning och innehåll är denna uppsats enkom att betraktas som en delstudie. Liknande studier behöver göras där rekommendationer och influenser från andra trädgårdsinspiratörer jämförs för att kunna ge en rättvis bild av vilka som har haft störst påverkan på de gotländska undervisningsträdgårdarna. Gotlands Hushållningssällskaps egna trädgårdsmästare och trädgårdskonsulter har med största sannolikhet påverkat utformningen och innehållet i denna studies undervisningsträdgårdar, men hämtat inspiration från andra, varför även deras påverkan behöver studeras närmare.

Valet att inkludera Eneroth, Retzius och Lind i denna studie härrör ur resonemanget att dessa tre är erkända och stora trädgårdskonulter vilka har på olika sätt satt betydande avtryck i och på flera sätt utvecklat användningsområden för trädgårdar runt om i Sverige. Tidsspannet mellan dessa personer är medvetet valt för att se vems influenser som fått starkast genomslag trots att nya rekommendationer och influenser uppkommit. Anledningen till att Lind (1939, s. 20, 23) fått så stort erkännande bland de gotländska undervisningsträdgårdarna beror troligen på att Linds handbok om skolträdgårdar är den senast utkomna och har därför fått störst uppmärksamhet. Även om de är färre och mindre tydliga ses dock hos de gotländska undervisningsträdgårdarna tydliga influenser från Retzius (1890, plan A-D) rekommendationer. Eneroths (1864, ss. 16-17, 1863, ss. 15-16) rekommendationer gällande utformning och innehåll är de äldsta, varför det är naturligt att få av hans rekommendationer har fått genomslag i undervisningsträdgårdarna. Trots detta kan ändå vissa influenser i de gotländska undervisningsträdgårdarna härledas till Eneroth, vilket visar att hans rekommendationer vägt tungt och till viss del även påverkat utformning och innehåll i trädgårdar för undervisningsändamål som upprättats långt efter hans bortgång.

4. Sammanfattning

Sedan mitten av 1800-talet har flera kända trädgårdsinspiratörer kämpat för ett införande av trädgårdsundervisning i skolan. Olof Eneroth var bland de första att utkomma med handböckerna *Om skolträdgårdar* (1863) samt *Om skolträdgårdar och seminariiträdgårdar* (1864) inom ämnet. I dessa återfanns Eneroths två förslag till utformning och växtinnehåll i undervisningsträdgårdarna för att ge barnen en stadig grund att stå på inför framtiden. Redaktören Gustaf Retzius utgav år 1890 skriften *Normalritningar till folkskole-trädgårdar, jemte beskrifning och kortfattade anvisningar rörande trädgårdsskötsel såsom undervisningsämne i folkskolan* som innehöll fyra förslag till utformning av undervisningsträdgårdar i olika storlekar samt rekommendationer av växtinnehåll. Även Gustaf Lind var en aktiv förespråkare för införandet av undervisningsträdgårdar och utkom år 1939 med en ny upplaga av handboken *Skolträdgården: handledning vid undervisningen i trädgårdsskötsel m. m. vid folkskoleseminarier, folkhögskolor och andra undervisningsanstalter* i vilken två förslag till utformning av undervisningsträdgårdar och växtinnehåll återfanns. Hur mycket och vilka rekommendationer och influenser har präglat undervisningsträdgårdar som anlagts sedan dessa handböckers och skrifterns uppkomst är väl värt att undersöka närmare. Undersökningen har avgränsats till att enkom behandla gotländska undervisningsträdgårdar, både skolträdgårdar och lärarträdgårdar då även lärarträdgårdar använts i undervisningssyfte. Ytterligare en avgränsning har gjorts beträffande innehållet i undervisningsträdgårdarna. Frukträd av trädslagen äpple (*Malus domestica*), körsbär (*Prunus avium*), plommon (*Prunus domestica*) och päron (*Pyrus communis*) liksom bärbuskarna svarta vinbär (*Ribes nigrum*), röda vinbär (*Ribes rubrum*), krusbär (*Ribes uva-crispa*) och hallon (*Rubus idaeus*) samt köksväxtkvarter har inkluderats i studien.

Frågeställningar som legat till grund för denna uppsats är:

- Hur utformades undervisningsträdgårdar på Gotland utifrån rådande rekommendationer och influenser?
- Vilka bärbusk- och fruktträdsorter återfanns i de gotländska undervisningsträdgårdarna utifrån rådande rekommendationer och influenser?

Syftet med uppsatsen och dess undersökning har varit att genom arkivstudier undersöka ritningar, dokument och skrifter för att ge en representativ kvantitativ bild av utformningen och innehållet i planritningar av gotländska undervisningsträdgårdar och hur de har förhållit sig till rådande rekommendationer och influenser. Genom en kvalitativ studie av vilka fruktträd och bärbuskar som återfunnits i planritningarna har slutsatser beträffande vilka rådande rekommendationer och influenser som haft störst inflytande kunnat fastställas. Målsättningen med uppsatsen har varit att redovisa ett kvantitativt förhållande mellan planritningarna av de gotländska undervisningsträdgårdarna och rådande rekommendationer och influenser för bärbusk- och fruktträdsorter för att utröna vad de gotländska undervisningsträdgårdarna innehöll samt belysa ifall lokala skillnader har uppstått.

Studien utgick ifrån det *kulturhistoriska perspektivet* (NE u.å.a) och sex av Unnerbäck (2012, ss. 57, 62, 91-95) värden på undervisningsträdgårdar för att motivera en undersökning av förhållandet mellan rådande rekommendationer och influenser och planritningar över gotländska undervisningsträdgårdars utformning och innehåll. Genom

att de gotländska undervisningsträdgårdarna sattes i relation till trädgårdsinspiratörernas rekommendationer skapas en förståelse för relationen mellan samhällsströmmar och undervisningsträdgårdar som behöver bevaras för att redogöra för en viktig del av den svenska historien.

Arkivhållare har besökts för att få tillgång arkivmaterial, vilka studerats för att utröna vilka rekommendationer och influenser som rådde vid tiden för upprättandet av planritningar till gotländska undervisningsträdgårdar. Eneroths, Retzius och Linds handböcker och skrifter om skolträdgårdar analyserats för att få underlag till rekommendationer för undervisningsträdgårdarnas utformning och innehåll. Från Gotlands arkivcentrum erhöles 57 planritningar över gotländska skol- och lärarträdgårdar med tillhörande växtlistor och dokument. Ett urval gjordes vilket lämnade nio skolträdgårdar och 25 lärarträdgårdar i studien.

Resultatet av undersökningen visade att Gotland har försökt efterleva de krav som ställts utifrån normalplaner, normalritningar och skolstadgar i större utsträckning jämfört med Sverige i stort (BiSOS 1910, ss. 4*-5*, 8*-9*, 1903, ss. 4*-5*, 10*-11*, 1893, ss. 4*-5*, 14*-15*, 1882, ss. 8*-11**).

Undersökningens resultat visade även att Eneroths (1864, ss. 16-17, 1863, ss. 15-16) handböcker om skolträdgårdar i undervisningssyfte hade liten påverkan på utformning och innehåll i planritningarna över de gotländska undervisningsträdgårdarna. Några influenser gällande fruktträdssorter kan ändå kopplas till Eneroth (1864, ss. 31-32) även om utbudet av fruktträdssorter bör anses ha influerats mest av Lind (1939, ss. 107-120). Även många rekommendationer av Retzius (1890, s. 12) återfanns i de gotländska undervisningsträdgårdarnas planritningar och växtlistor. Av bärbusskorsorterna går det inte att avgöra vem av Retzius (1890, s. 15) eller Lind (1939, ss. 125-127) som influerat de gotländska undervisningsträdgårdarna mest. Liknande resonemang görs gällande planritningarnas utformning, dock bör anses att både Retzius (1890, plan A-D) och Lind (1939, s. 20, 23) i viss mån har påverkat utformningen av de gotländska undervisningsträdgårdarna medan Eneroth (1864, ss. 16-17, 1863, ss. 15-16) återigen fått stå i bakgrunden. Den troligaste anledningen till att Retzius och Lind fått så stort genomslag i de gotländska undervisningsträdgårdarna beror på att deras skrift och handbok är senare utkomna än Eneroths handböcker och har därför legat närmare som inspirationskälla. Att ändå vissa rekommendationer av Eneroth fått genomslag visar att han långt efter sin död ändå varit en person som haft inflytande över undervisningsträdgårdar. Påpekande bör göras gällande att de gotländska undervisningsträdgårdarna endast influerats och inte exakt utformats ifrån vad som har rekommenderats.

Det *kulturhistoriska perspektivet* (Nationalencyklopedin u.å.a) och Unnerbäcks (2012, ss. 57, 62, 91-95) *värden* har fungerat som en teoretisk språngbräda varifrån undersökningen av gotländska undervisningsträdgårdar motiverats dels för att förstå vikten av erhållandet av inhämtad kunskap om dessa trädgårdar och deras innehåll och dels undervisningsträdgårdarnas relation till den samhälleliga utvecklingen. Undervisningsträdgårdarna speglade hur samhällsutvecklingen påverkat utformning, innehållet och användning av dessa trädgårdar. Framförallt speglar planritningarna över de gotländska undervisningsträdgårdarna vilka samhälleliga strömmar som fått genomslag, trots att de upprättats flera decennier senare.

* Anger hänvisning till bilagssidor.

Det har inte funnits någon sammanförd statistik över de gotländska undervisningsträdgårdarnas innehåll varför undersökningen i denna uppsats har motiverats. Inte heller har någon tidigare undersökning påträffats gällande relationen mellan hur rådande rekommendationer och influenser har påverkat planritningar över gotländska undervisningsträdgårdar, varför denna uppsats bör ses som ett komplement till befintliga studier och forskning.

Slutsatsen som kan dras av denna undersökning är att implementeringstiden för anläggandet och användandet av undervisningsträdgårdar har påverkat planritningarna över de gotländska undervisningsträdgårdarnas utformning och innehåll. Trots detta har ändå vissa rekommendationer och influenser från Eneroth, Retzius och Lind fått genomslag. Hur många av Gotlands Hushållningssällskaps planritningar till undervisningsträdgårdar som verkligen har anlagts går inte att av göra enkom genom studier av materialet. Dock ger planritningarna en fingervisning om vilka bärbuskar och fruktträd som varit moderna vid tiden för planritningarnas upprättande. Kompletterande studier behöver därför göras för att utröna vilka, om ens några, av dessa planritningar som blivit anlagda och i vilken utsträckning växtlistorna efterföljts för att utröna vad som finns kvar idag.

5. Illustrationsförteckning

Figur 1. Foto: Hellström, M. (2014). *Köksväxtkvarter i skolträdgård*. Omslagsbild.

Tabell 1. Källa: BiSOS. (1910, 1903, 1893, 1882). *Statistik över skolväsendet i Sverige och på Gotland*.

Tabell 2. Källa: BiSOS (1910, 1903). *Antal skolbarn som erhållit trädgårdsundervisning*.

Tabell 3. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Antal ritningar över skolträdgårdar respektive lärarträdgårdar på Gotland*.

Tabell 4. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Gotländska skolträdgårdar innehållande fruktträd, bärbuskar eller köksväxtkvarter*.

Tabell 5. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Gotländska lärarträdgårdar innehållande fruktträd, bärbuskar eller köksväxtkvarter*

Tabell 6. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Förekomsten av fruktträdsorter i gotländska undervisningsträdgårdar*.

Tabell 7. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Namnsorter, äpple i gotländska undervisningsträdgårdar*.

Tabell 8. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Namnsorter, päron i gotländska undervisningsträdgårdar*.

Tabell 9. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Namnsorter, plommon och körsbär i gotländska undervisningsträdgårdar*.

Tabell 10. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Förekomsten av bärbusksorter i gotländska undervisningsträdgårdar*.

Tabell 11. Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. *Namnsorter, bärbuskar i gotländska undervisningsträdgårdar*.

Tabell 12. Källa: Eneroth, O. (1864). *Eneroths rekommendationer av äpplesorter för folkskoleträdgårdar*.

Tabell 13. Källa: Eneroth, O. (1864). *Eneroths rekommendationer av päronsorter för folkskoleträdgårdar*.

Tabell 14. Källa: Eneroth, O. (1864). *Eneroths rekommendationer av plommon- och körsbärssorter för folkskoleträdgårdar*.

Tabell 15. Källa: Retzius, G. (1890). *Retzius rekommendationer av äpplesorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige*.

Tabell 16. Källa: Retzius, G. (1890). *Retzius rekommendationer av päronsorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige*.

Tabell 17. Källa: Retzius, G. (1890). *Retzius rekommendationer av plommon- och körsbärssorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige*.

Tabell 18. Källa: Retzius, G. (1890). *Retzius rekommendationer av bärbusksorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige*.

Tabell 19. Källa: Lind, G. (1939). *Linds rekommendationer av äpplesorter för trädgårdar*.

Tabell 20. Källa: Lind, G. (1939). *Linds rekommendationer av päronsorter för trädgårdar*.

Tabell 21. Källa: Lind, G. (1939). *Linds rekommendationer av plommon- och körsbärssorter för trädgårdar*.

Tabell 22. Källa: Lind, G. (1939). *Linds rekommendationer av bärbusksorter*.

6. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Gotlands arkivcentrum

Riksarkivet

Gotlands Hushållningssällskaps arkivöversikt

Huvudarkiv

Signum/Serierubrik: J Kartor och ritningar

Underserierubrik: J8 Kartor och ritningar över trädgårdar

Tid: 1945-

Volymental: 6

Ritningsnummer: 37, 76a, 117b, 119a, 152b, 158c, 173, 199, 201, 208, 227, 252, 255, 257, 259, 288, 308, 310, 339, 340, 341, 343, 381, 388, 403, 500, 501, 516, 534, 535, 536, 628.

Kungliga stadsbibliotekets arkiv

Eneroth, O. (1867). *Om folkskolan i Sverige 3, Folkskolan, dess ändamål, medel och verkningar jemte öfversigt öfver folkskolans ställning i Sverige och Norge samt andra kristna länder* [Elektronisk resurs]. Stockholm: Nyman. Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:eod-55> [hämtad 2016-02-18].

Eneroth, O. (1864). *Om skolträdgårdar och seminariiträdgårdar* [Elektronisk resurs]. 3. uppl. Stockholm: Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2017421> [hämtad 2016-02-18].

Eneroth, O. (1863). *Om skolträdgårdar* [Elektronisk resurs]. 2:a uppl. Stockholm: Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2499117> [hämtad 2016-02-18].

Eneroth, O. (1857). *Trädgårdsbok för allmogen* [Elektronisk resurs]. Stockholm: Förf. Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-1295428> [hämtad 2016-02-18].

Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor. [Elektronisk resurs]. (1878). Stockholm: Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-898503> [hämtad 2016-02-18].

Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning [Elektronisk resurs]. 2., omarb. uppl. (1878). Stockholm: Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:rara-627> [hämtad 2016-02-18].

Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning [Elektronisk resurs]. (1865). Stockholm: Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-1323136> [hämtad 2016-02-18].

Skövde Stadsbiblioteks arkiv

Fredriksson, V. & Sörensen, A. (red.) (1942). *Svenska folkskolans historia. D. 3, Det svenska folkundervisningsväsendet 1860-1900*. Stockholm: utg.

Westling, G. (1911). *Svenska folkskolan efter år 1842*. Stockholm: Norstedt.

Statistiska Centralbyrån, arkivserie BiSOS

1901-1905 Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ...

Statistiska centralbyrån – Stockholm, 1863-1912.

Publikation: Befallningshavandes-femårsberättelser-H-Gotlands-lan-1901-1905.pdf

Ämnesområde: Ämnesövergripande statistik.

Tidsperiod: 1901-1905.

Statistikserie: BiSOS H Femårsberättelser Gotlands län 1856-1905.

Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

urn:nbn:se:scb-bi-h0-0109_

[hämtad 2016-03-05].

1881-1885 Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ...

Statistiska centralbyrån – Stockholm, 1863-1912.

Publikation: Befallningshavandes-femårsberättelser-H-Gotlands-lan-1881-1885.pdf

Ämnesområde: Ämnesövergripande statistik.

Tidsperiod: 1881-1885.

Statistikserie: BiSOS H Femårsberättelser Gotlands län 1856-1905.

Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

urn:nbn:se:scb-bi-h0-8109_

[hämtad 2016-02-24].

1856-1860 Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ...

Statistiska centralbyrån – Stockholm, 1863-1912.

Publikation: Befallningshavandes-femårsberättelse-1856-1860-i-18-Gotlands-lan.pdf

Ämnesområde: Ämnesövergripande statistik.

Tidsperiod: 1856-1860.

Statistikserie: BiSOS H Femårsberättelser Gotlands län 1856-1905.

Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

urn:nbn:se:scb-bi-h0-5609_

[hämtad 2016-02-24].

1843-1847 Bidrag till Sveriges officiella statistik. Kongl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelse för åren ...

Stockholm, 1823-1857.

Publikation: Befallningshavandes-femårsberättelse-1843-1847-i-18-Gotlands-lan.pdf

Ämnesområde: Övergripande statistik.

Tidsperiod: 1843-1847

Statistikserie: BiSOS H Femårsberättelser Gotlands län 1817-1855.

Täckningsår: 1817/1821-1851/55.

urn:nbn:se:scb-b0-h0-43_18gotl

[hämtad 2016-02-24].

1910 Bidrag till Sveriges officiella statistik. P. Undervisningsväsendet.
Stockholm : Centraltryckeriet, 1912.
Publikation: Undervisningsvasendet-P-Folkskolorna-1910f.pdf
Ämnesområde: Utbildning och forskning
Tidsperiod: 1910-1910
Statistikserie: BiSOS P Folkskolorna 1882-1910
Täckningsår: 1868-1912.
urn:nbn:se:scb-bi-p0-1001f
[hämtad 2016-03-05].

1903 Bidrag till Sveriges officiella statistik. P. Undervisningsväsendet.
Stockholm : Centraltryckeriet, 1870-1910.
Publikation: Undervisningsvasendet-P-Folkskolorna-1903f.pdf
Ämnesområde: Utbildning och forskning
Tidsperiod: 1903-1903
Statistikserie: BiSOS P Folkskolorna 1882-1910
Täckningsår: 1868-1912.
urn:nbn:se:scb-bi-p0-0301f
[hämtad 2016-02-23].

1893 Bidrag till Sveriges officiella statistik. P. Undervisningsväsendet.
Stockholm : Centraltryckeriet, 1870-1910.
Publikation: Undervisningsvasendet-P-Folkskolorna-1893f.pdf
Ämnesområde: Utbildning och forskning
Tidsperiod: 1893-1893
Statistikserie: BiSOS P Folkskolorna 1882-1910
Täckningsår: 1868-1912.
urn:nbn:se:scb-bi-p0-9301f
[hämtad 2016-02-23].

1882 Bidrag till Sveriges officiella statistik. P. Undervisningsväsendet.
Stockholm : Centraltryckeriet, 1870-1910.
Publikation: Undervisningsvasendet-P-Folkskolorna-1882f.pdf
Ämnesområde: Utbildning och forskning.
Tidsperiod: 1882-1882.
Statistikserie: BiSOS P Folkskolorna 1882-1910.
Täckningsår: 1868-1912.
urn:nbn:se:scb-bi-p0-8201f
[hämtad 2016-02-23].

1868 Bidrag till Sveriges officiella statistik. P. Undervisningsväsendet.
Stockholm : Centraltryckeriet, 1870-1910.
Publikation: Undervisningsvasendet-P-Folkundervisningen-1868f.pdf
Ämnesområde: Utbildning och forskning.
Tidsperiod: 1868-1868.
Statistikserie: BiSOS P Folkundervisningen 1868.
Täckningsår: 1868-1912.
Urn:nbn:se:scb-bi-p0-6801f
[hämtad 2016-02-23].

Uppsala universitetsbiblioteks arkiv

Retzius, G. (red.) (1890). *Normalritningar till folkskole-trädgårdar, jemte beskrifning och kortfattade anvisningar rörande trädgårdsskötsel såsom undervisningsämne i folkskolan*. Stockholm: Norstedt.

Tryckta källor

Christensson, J. (red.). (2008). *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet*. Stockholm: Signum.

Edström, Å. (2013). *Kungliga bibliotekets historia*. Tillgänglig via Internet: <http://www.kb.se/om/verksamhet/historik/#digitalisering> [hämtad 2016-03-16].

Hansen, C. (2001). *De glömda trädgårdarna*. Göteborg: Avdelningen för miljövetenskap och kulturvård, Göteborgs universitet.

Henriksson, G. (2013). *Gotländsk skolhistoria*. Tillgänglig via Internet: <http://www.gotland.se/73977> [hämtad 2016-04-05].

Ilminge, C. (2002). *Bevara & sköta en gammal trädgård*. Stockholm: Prisma.

Jansson, H. (2012). *Odling i skolan: ett designförslag. Högskolan i Gävle, Akademin för teknik och miljö, Avdelningen för elektronik, matematik och naturvetenskap* [Elektronisk resurs]. URN: urn:nbn:se:hig:diva-13551 OAI: oai:DiVA.org:hig-13551 DiVA: diva2:578242 [hämtad 2016-02-18].

Jansson, M. (2013). *Skolträdgårdens goda sidor. I: Delshammar, T., Alexandersson, E., Qviström, M., Jansson, M., Palsdottir, A.M., Gunnarsson, A., Rännbäck, L-M. & Rämert, B. (2013). Stadsodling - reflektioner och perspektiv från SLU Alnarp* [Elektronisk resurs]. Alnarp: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, Sveriges lantbruksuniversitet, ss. 17-22. Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-1129> [hämtad 2016-02-18].

Johansson, U. (1987). *Att skolas för hemmet: trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842-1919 med exempel från Sköns församling* [Elektronisk resurs]. Diss. Umeå : Umeå universitet, 1987. Tillgänglig via Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-16601> [hämtad 2016-02-24].

Kungliga biblioteket. (u.å.). *Söka böcker*. Tillgänglig via Internet: <http://www.kb.se/samlingarna/Soka-bocker/bocker/> [hämtad 2016-03-16].

Lind, G. (1939). *Skolträdgården: handledning vid undervisningen i trädgårdsskötsel m. m. vid folkskoleseminarier, folkhögskolor och andra undervisningsanstalter*. 3. uppl. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Nationalencyklopedin [NE]. (u.å.a). *Kulturhistoria*. Tillgänglig via Internet: <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kulturhistoria> [hämtad 2016-03-21].

Nationalencyklopedin [NE]. (u.å.b). *Olof Eneroth*. Tillgänglig via Internet: <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/olof-eneroth> [hämtad 2016-03-17].

Nationalencyklopedin [NE]. (u.å.c). *Gustaf Retzius*. Tillgänglig via Internet: <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/gustaf-retzius> [hämtad 2016-03-31].

Nilsson, A. (2012). *Skolträdgården i folkskolans miljö på Gotland: med exempel från Bunge- och Stenkumla skola* [Elektronisk resurs]. Högskolan på Gotland, Institutionen för kultur, energi och miljö. URN: *urn:nbn:se:hgo:diva-1645* OAI: *oai:DiVA.org:hgo-1645* DiVA: *diva2:576427* [hämtad 2016-02-18].

Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor [Elektronisk resurs]. (1900). Stockholm: Norstedt. Tillgänglig via Internet: <http://runeberg.org/skolplan/1900/> [hämtad 2016-03-14].

Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor [Elektronisk resurs]. (1889). Stockholm: Norstedt. Tillgänglig via Internet: <http://runeberg.org/skolplan/1889> [hämtad 2016-03-14].

Näslund, G. K. & af Sandeberg, I. (2010). *Svenska äpplen*. Sigtuna: Kärnhuset.

Näslund, H. (2008). *Från nyttofunktion till meningsskapare: en undersökning om skolors motiv till att bedriva skolträdgård* [Elektronisk resurs]. *Konstfack, Institutionen för Bildpedagogik (BI)*. Stockholm: Konstfack, Inst. för bildpedagogik, 2008. URN: *urn:nbn:se:konstfack:diva-583* OAI: *oai:DiVA.org:konstfack-583* DiVA: *diva2:412852* [hämtad 2016-02-18].

Persson, S. & Koskinen, R. (2014). *Skolträdgården: Skolträdgårdsarbetets positiva effekter på skolresultat, hälsa och social utveckling för elever i grundskolan* [Elektronisk resurs]. Högskolan i Jönköping, Högskolan för lärande och kommunikation, HLK, Skolnära forskning, Hållbar utveckling & naturvetenskapens didaktik. URN: *urn:nbn:se:hj:diva-23841* OAI: *oai:DiVA.org:hj-23841* DiVA: *diva2:718640* [hämtad 2016-02-18].

Riksantikvarieämbetet [RAÄ]. (u.å.). *Kulturarv*. Tillgänglig via Internet: <http://www.raa.se/kulturarvet/> [hämtad 2016-03-22].

Svenska akademiens ordbok. (2014). *Skolträdgård*. Tillgänglig via Internet: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> [hämtad 2016-04-23].

Siltberg, E. (2013). *Arkivcentrum Gotland*. Tillgänglig via Internet: <http://www.gotland.se/12710> [hämtad 2016-03-16].

Svensson, H. & Kastman, K. (2003). *Äpplen i Sverige: 224 äppelsorter i text och bild*. Stockholm: Prisma.

Sveriges Lantbruksuniversitet [SLU]. (2016). *Petter Åkerblom*. Tillgänglig via Internet: <http://www.slu.se/akerblom> [hämtad 2016-03-17].

Statistiska centralbyrån [SCB]. (u.å.). *Bidrag till Sveriges officiella statistik (BiSOS) 1851-1917*. Tillgänglig via Internet: <http://www.scb.se/bisos> [hämtad 2016-03-16].

Stråth, B. (2012). *Sveriges historia. 1830-1920 : [kungarna och eliterna, unionen Sverige-Norge, borgerligheten, kvinnorörelsen och könsrollerna, riksdagsreformen, arbetarrörelsen, massmedierna, nyodlingsprojekten, industrialiseringen, emigrationen, befolkningsökningen, fattigdom och välfärd, vetenskap och konst]*. Stockholm: Norstedt.

Unnerbäck, R. A. (2012). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. [Ny utg.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag. Tillgänglig via Internet: <http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/292> [hämtad 2016-04-03].

Vestergaard, S. (2005). *Skolgården- vuxnas uppfattning om skolgårdens betydelse för grundskolan och hur den används* [Elektronisk resurs]. Högskolan Kristianstad, Enheten för lärarutbildning. URN: urn:nbn:se:hkr:diva-3642 Lokalt ID: oai:eprints.bibl.hkr.se.oai2:852 OAI: oai:DiVA.org:hkr-3642 DiVA: diva2:230090 [hämtad 2016-02-18].

Westerlund, S. (2007). *Gotländska trädgårdar*. Lund: Historiska media.

Åkerblom, P. (2005). Footprints of school gardens in Sweden. *Journal of Garden History Society*. 2004(32):2, ss. [229]-247. DOI: 10.2307/4150383. Tillgänglig via Internet: <http://www.jstor.org.ezproxy.ub.gu.se/stable/4150383> [hämtad 2016-02-18].

Bilaga I Statistik över folkskolor och skolträdgårdar

Tabell 1: Statistik över skolväsendets utveckling i Sverige och på Gotland

Antal	Årtal							
	1882		1893		1903		1910	
	Riket	Gotland	Riket	Gotland	Riket	Gotland	Riket	Gotland
Totalt								
Skolhus	9353	111	11199	113	12505	117	13300	120
Egna skolhus	6612	94	7982	106	9134	113	10238	119
Hyrda/upplåtna skolhus	2741	17	3267	7	3371	4	3062	1
Skolhus m. skolträdgård	2049	53	2091	67	2538	81	2672	89
Skolor	9621	-	-	-	13330	170	14900	179
Folkskolor	3201	83	3880	88	5516	97	6151	98
Skolträdgårdar	2049	53	2091	67	2538	81	2672	89
Landsbygd								
Skolhus	9004	102	10844	110	-	-	-	-
Skolor	9161	-	-	-	12198	159	13505	166
Fasta folkskolor	3008	82	3699	87	4492	93	5320	93
Skolträdgårdar	2004	53	2049	67	-	-	-	-
Städer								
Skolhus	349	9	355	3	-	-	-	-
Skolor	460	-	-	-	1132	11	1395	13
Fasta folkskolor	193	1	181	1	493	4	592	5
Skolträdgårdar	45	0	42	0	-	-	-	-

Källa: BiSOS (1910, ss. 4*-5*, 8*-9*), BiSOS (1903, ss. 4*-5*, 10*-11*), BiSOS (1893, ss. 4*-5*, 14*-15*), BiSOS (1882, ss. 8*-11*). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-21.

Tabell 2: Antal skolbarn som erhållit trädgårdsundervisning

Antal	Årtal					
	1894		1903		1910	
	Riket	Gotland	Riket	Gotland	Riket	Gotland
Skolbarn	80676	-	94961	2516	97200	2826

Källa: BiSOS (1910, s. 24), BiSOS (1903, s. 16). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-22.

* Anger hänvisning till bilagssidor.

Bilaga II Statistik över gotländska undervisningsträdgårdar

Tabell 3: Antal ritningar över undervisningsträdgårdar på Gotland

Innehåll	Antal		Summa trädgårdar utifrån respektive kategori
	Skolträdgårdar	Lärrarträdgårdar	
Fruktträd	8	22	30
Bärbuskar	6	21	27
Köksväxtkvarter	7	19	26

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkivhandlingar J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström 2016-03-21.

Tabell 4 Gotländska skolträdgårdar innehållande fruktträd, bärbuskar eller köksväxtkvarter

Ritningsnr	Upprättandeår	Skola	Antal		
			Fruktträd	Bärbuskar	Köksväxtkvarter
152b	1950	Hörsne	10	7	1
199	1950	Follingbo	0	0	1
208	1951	Hemse	12	25	4
227	1951	Lojsta	12 (8)	12 (11)	2
257	1951	Eksta	12	0	1
288	1952	Fardhem	12	>10	0
388	1953	Lärbro	9 (35)	0	2
500	1956	Grötlingbo	9	42	1
501	1956	Eke	8	23	0

Parentes anger det antal växter som står i växtlistan.

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström 2016-03-21.

Tabell 5: Gotländska lärarträdgårdar innehållande fruktträd, bärbuskar eller köksväxtkvarter

Ritningsnr	Upprättandeår	Lärbostad med trädgård	Antal		
			Fruktträd	Bärbuskar	Köksväxtkvarter
37	1947	Fole	12	16 + 1 rad hallon	1
76a	1949	Hablingbo	3	12	2
117b	1950	Linde	6	0	1
119a	1949, rev 1950	Väskinde	0	14	1
158c	1950	Dalhem	20	52	0
173	1950	Närs	15	46	1
199	1950	Follingbo	0	0	1
201	1950	Stånga	26	0	0
227	1951	Lojsta	11	11	2
252	1951	Fardhem	6	21	0
255	1951	Boge	5	8	0
259	1951	Lokrume	8	42	1
308	1952	Havdhem	12	29	1
310	1952	Alskog	16	53	1
339	1953	Martebo	8	19	1
340	1953	Västerhejde	7	38	1
341	1953	Träkumla	12	38	1
343	1953	Etelhem	5	28	0
381	1953	Lärbro	16	169	0
403	1953	Tingstäde	0	0	1
516	1956	Endre	8	35	1
534	1957	Kräklingbo	4	32	1
535	1957	Gammelgarn	5	26	1
556	1958	Eskelhem	8	41	1
628	u.å.	Östergarn	7	43	1

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström 2016-03-21.

Tabell 6: Förekomsten av fruktträdssorter i gotländska undervisningsträdgårdar

Fruktträd	Antal förekommande fruktträdssorter	
	Skolträdgård	Lärbostadsträdgård
Äppleträd	18	12
Päronträd	9	7
Plommon	5	8
Körsbär	5	9

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström 2016-03-21.

Tabell 7: Namnsorter, äpple i gotländska undervisningsträdgårdar

Äpple					
Sommar		Höst		Vinter	
Skolträdgård	Lärräträdgård	Skolträdgård	Lärräträdgård	Skolträdgård	Lärräträdgård
<i>Röd Säfteholm</i>	<i>Transparent Blanche</i>	<i>Glorie van Holland</i>	<i>Filipa</i>	<i>Belle de Boskoop</i>	<i>Belle de Boskoop</i>
<i>Transparent Blanche</i>			<i>James Grieve</i>		
		<i>James Grieve</i>	<i>Stenkyrke</i>	<i>Bramley Seeding</i>	<i>Boiken</i>
		<i>Maglemer</i>	<i>Lobo</i>	<i>Cortland</i>	<i>Cox's Orange</i>
		<i>Stenkyrke</i>	<i>Oranie</i>	<i>Cox's Orange</i>	<i>Cox's Pomona</i>
				<i>Cox's Pomona</i>	<i>Ingrid Marie</i>
				<i>Gravensteiner</i>	<i>Ribston</i>
				<i>Ingrid Marie</i>	
				<i>Laxtons Superb</i>	
				<i>Linda</i>	
				<i>Lord Lambourn</i>	
				<i>Lundbytorp</i>	
				<i>Ribston</i>	

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Källa för korrekt sortering av sommar-, höst- och vintersorter: Näslund & af Sandeberg 2010, Svensson & Kastman 2003. Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Tabell 8: Namnsorter, päron i gotländska undervisningsträdgårdar

Päron					
Sommar		Höst		Vinter	
Skolträdgård	Lärräträdgård	Skolträdgård	Lärräträdgård	Skolträdgård	Lärräträdgård
<i>Colore de Juillet</i>	<i>Colore de Juillet</i>	<i>Conference</i>	<i>Conference</i>	<i>Alexander Lucas</i>	<i>Charneu</i>
	<i>William</i>	<i>Clapps Favorit</i>	<i>Esperens Herrepäron</i>	<i>Charneu</i>	
		<i>Greve Moltke</i>	<i>Greve Moltke</i>		
		<i>Pierre Corneille</i>	<i>Pierre Corneille</i>		

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Tabell 9: Namnsorter, plommon och körsbär i gotländska undervisningsträdgårdar

Plommon		Körsbär	
Skolträdgård	Lärrarträdgård	Skolträdgård	Lärrarträdgård
<i>Bonnie de Bry</i>	<i>Bonnie de Bry</i>	<i>Annonay</i>	<i>Allmän Gulröd</i>
<i>Jeffersson</i>	<i>Czar</i>	<i>Erienne</i>	<i>Annonay</i>
<i>Opal</i>	<i>Jefferson</i>	<i>Frigmore</i>	<i>Erienne</i>
<i>Reine Claude Dolling</i>	<i>Opal</i>	<i>Skuggmorell</i>	<i>Frogmore</i>
<i>Victoria</i>	<i>Reine Claude Althans</i>	<i>Triaux</i>	<i>Klarbär</i>
	<i>Reine Claude Dolling</i>		<i>Skuggmorell</i>
	<i>Rivers Early</i>		<i>Stor Svart</i>
	<i>Victoria</i>		<i>Stora Klarbär</i>
			<i>Triaux</i>

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Tabell 10: Förekomsten av bärbusksorter i gotländska undervisningsträdgårdar

Bärbuskar	Antal förekommande bärbusksorter	
	Skolträdgård	Lärrarbostadsträdgård
Röda vinbär	1	1
Svarta vinbär	3	3
Krusbär	4	6
Hallon	1	3

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström 2016-03-21.

Tabell 11: Namnsorter, bärbuskar i gotländska undervisningsträdgårdar

Bärbuskar							
Röda vinbär		Svarta vinbär		Krusbär		Hallon	
Skolträdgård	Lärrarträdgård	Skolträdgård	Lärrarträdgård	Skolträdgård	Lärrarträdgård	Skolträdgård	Lärrarträdgård
<i>Red Cross</i>	<i>Röda Holländska</i>	<i>Bang Up</i>	<i>Booskoop Jätte</i>	<i>Achilles</i>	<i>Achilles</i>	<i>Preussen</i>	<i>Malling Exploit</i>
		<i>Boskoop Jätte</i>	<i>Siebergie-ters</i>	<i>Hönings Fröheste</i>	<i>Green Willow</i>		<i>Mitra</i>
		<i>Brödetorp</i>	<i>Silbergie-ters zvar-te</i>	<i>Industri</i>	<i>Hönings Fröheste</i>		<i>Preussen</i>
				<i>White-smith</i>	<i>Industri</i>		
					<i>London</i>		
					<i>White-smith</i>		

Källa: Gotlands Hushållningssällskaps arkiv J8. Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Bilaga III Rekommenderade bärbusk- och fruktträdssorter

Tabell 12: Eneroths rekommendationer av äpplesorter för folkskoleträdgårdar

Äpple		
Sommar	Höst	Vinter
<i>Vit Astrakan</i>	<i>Alexander</i>	<i>Gravensteiner</i>
<i>Charlamonsky</i>	<i>Hvit flammig Cardinal</i>	<i>Guldrenett (Orleans-renett)</i>
<i>Hampus</i>	<i>Portapel (Kafvelås)</i>	<i>Gul spansk Renett (Kalmar glasäpple)</i>
<i>Klaräpple</i>	<i>Svensk rosenhäger</i>	<i>Meklenburger kantäpple</i>
<i>Virginsket Rosenäpple (Hvitgylling)</i>	<i>Vinterrosenapel (Grågylling)</i>	<i>Melonäpple</i>
		<i>Winter-gold-parmän</i>
		<i>Åkerö Glasäpplen</i>

Parentesen anger alternativa namn på sorten.

Källa: Eneroth (1864, s. 31). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-04-01.

Tabell 13: Eneroths rekommendationer av päronsorser för folkskoleträdgårdar

Päron		
Sommar	Höst	Vinter
<i>Larsmesspäron (Gelbe Frühbirn)</i>	<i>Allmänna Bonchretiens</i>	<i>Skånska pundpäron (Catillac)</i>
<i>Munvätepäron</i>	<i>Allmän Höstbergamott</i>	<i>Vinterdechantpäron</i>
<i>Små kanelpäron</i>	<i>Borgmästarepäron</i>	
<i>Windsorpäron (hängpäron/ Svanhalsar)</i>	<i>Capiaumonts Smörpäron</i>	
	<i>Fulleröpäron</i>	
	<i>Grenna rödpäron</i>	
	<i>Gråpäron (Gråa sommarsmörpäron)</i>	
	<i>Napoleons Bonchretien</i>	
	<i>Sommartapp (Fikonpäron)</i>	

Parentesen anger alternativa namn på sorten.

Källa: Eneroth (1864, s. 31). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-04-01.

Tabell 14: Eneroths rekommendationer av plommon- och körsbärssorter för folkskoleträdgårdar

Plommon	Körsbär
<i>Diamantplommon</i>	<i>Brunkörsbär</i>
<i>Gulplommon (Äggplommon)</i>	<i>Elton</i>
<i>Gul Mirabell</i>	<i>Klarbär</i>
<i>Hackmans plommon</i>	<i>Majkirschen</i>
<i>Reine Claude</i>	<i>Skuggmorell</i>
<i>Röda Äggplommon</i>	<i>Svarta Spanska</i>
<i>Röda vinplommon</i>	<i>van der Natte</i>
<i>Sviskon (Hauszwetsche, Gröna Italienska)</i>	<i>Vanliga Bigarrå</i>
<i>Tidiga (blå) Herreplommon</i>	

Parentesen anger alternativa namn på sorten.

Källa: Eneroth (1864, s. 32). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-04-01.

Tabell 15: Retzius rekommendationer av äpplesorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige

Äpple		
Sommar	Höst	Vinter
<i>Vit Astrakan</i>	<i>Alexander</i>	Blenheims renett (Ringstadsäpple)
Charlamowsky	<i>Gul Richard (Frösåkersäpple)</i>	<i>Gravensteiner</i> (Rosenhäger)
<i>Hampus</i>	<i>Kafelås</i>	<i>Grå gyllen</i>
Klaräpple		Melonäpple (Mecklenburgsäpple)
Oranie		Ribston (Cellini)
<i>Säfstaholm</i>		<i>Rosenhäger</i>
<i>Virginskt rosenäpple</i>		<i>Spansk renett (Borgherre)</i>
		<i>Stenkyrke</i>
		<i>Åkerö</i>

Sorter inom parentes är ersättningsorter. Fetmarkerade sorter skulle finnas i alla skolträdgårdar.

Källa: Retzius (1890 s. 12). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Tabell 16: Retzius rekommendationer av päronsorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige

Päron		
Sommar	Höst	Vinter
<i>Epargne</i>	Esperens Herrepäron	<i>Naoleon (Stenbergspäron)</i>
Fullerö	Flemish Beauty	
Gråpäron		
<i>Lundströms bonchretien</i>		
<i>Vennströmspäron (Grennapäron)</i>		
Williams		
<i>Åkerhertigpäron</i>		

Sorter inom parentes är ersättningssorter. Fetmarkerade sorter skulle finnas i alla skolträdgårdar.

Källa: Retzius (1890 s. 12). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Tabell 17: Retzius rekommendationer av plommon- och körsbärssorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige

Plommon	Körsbär
Allmänna Gulplommon	Allmän gulröd bigarrå
<i>Engelska sviskon</i>	<i>Napoleons bigarrå</i>
Esperens gulplommon	<i>Stor svart bigarrå</i>
<i>Jeffersons</i>	Elton
<i>Johannisplommon</i>	<i>Stora klarbär</i>
Reine Claude	<i>Allmänna brunkörsbär</i>
<i>Västmanlands rödplommon</i>	Brysselska brunkörsbär
<i>Washington</i>	<i>Ostheimer</i>
	<i>Prinskörsbär</i>
	<i>Skuggmorell</i>

Sorter inom parentes är ersättningssorter. Fetmarkerade sorter skulle finnas i alla skolträdgårdar.

Källa: Retzius (1890 s. 12). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Tabell 18: Retzius rekommendationer av bärbusksorter för folkskoleträdgårdar i södra och mellersta Sverige

Bärbuskar			
Röda vinbär	Svarta vinbär	Krusbär	Hallon
<i>Röda Holländska</i>	<i>Ogdens</i>	<i>Gröna*</i>	<i>Gula Antwerpiska</i>
<i>Vita kaukasiska</i>	<i>Viktoria</i>		<i>Röda Antwerpiska</i>

*Gröna sorter såsom exempelvis Whitesmith och Landströms gröna.

Källa: Retzius (1890 s. 15). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-03-24.

Tabell 19: Linds rekommendationer av äpplesorter för trädgårdar

Äpple		
Sommar	Höst	Vinter
<i>Arvidsäpple</i>	<i>Röd astrakan</i>	<i>Belle de Boskoop</i>
<i>Gyllenkroksastrakan</i>	<i>Vit astrakan</i>	<i>Cellini</i>
<i>Stor klar astrakan</i>	<i>Charlamovsky</i>	<i>Cox's Orange</i>
<i>Sjöstabohlm</i>	<i>James Grieve</i>	<i>Cox's Pomona</i>
<i>Transparent Blanche</i>	<i>Maglemer</i>	<i>Filippa</i>
	<i>Oranie</i>	<i>Gravensteiner</i>
	<i>Ringstad</i>	<i>Grågylling</i>
	<i>Spässerud</i>	<i>Gul Richard</i>
	<i>Stenkyrke</i>	<i>Hampus</i>
	<i>Åkerö</i>	<i>Husmoderäpple</i>
		<i>Ribston</i>
		<i>Signe Tillisch</i>
		<i>Wealthy</i>

Källa: Lind (1939, ss. 107-115). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-04-01.

Tabell 20: Linds rekommendationer av päronsorser för trädgårdar

Päron		
Sommar	Höst	Vinter
<i>Augustipäron</i>	<i>Bonnie Louise d'Avranches</i>	<i>Alexander Lucas</i>
<i>Skånsket sockerpäron</i>	<i>Esperens Herrepäron</i>	
	<i>Greve Moltke</i>	
	<i>Gråpäron</i>	
	<i>Göteborgs Diamant</i>	
	<i>Herzogin Elsa</i>	
	<i>Hofsta</i>	
	<i>Williamspäron</i>	

Källa: Lind (1939, ss. 115-118). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-04-01.

Tabell 21: Linds rekommendationer av plommon- och körsbärssorter för trädgårdar

Plommon	Körsbär
<i>Allmänt gulplommon</i>	<i>Annonay</i>
<i>Czar</i>	<i>Allmän gulröd bigarrå</i>
<i>Experimentalfältets sviskon</i>	<i>Brunkörsbär</i>
<i>First</i>	<i>Erienne, bigarrå</i>
<i>Reine Claude d'Oullins</i>	<i>Frogmore, bigarrå</i>
<i>Reine Claude, vanlig grön</i>	<i>Ostheimer</i>
<i>Rivers' early prolifje</i>	<i>Stora klarbär</i>
<i>Rött aprikosplommon</i>	<i>Skuggmorell</i>
<i>Victoria</i>	<i>Wils tidiga</i>

Källa: Lind (1939, ss. 118-120). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-04-01.

Tabell 22: Linds rekommendationer av bärbusksorter

Bärbuskar			
Röda vinbär	Svarta vinbär	Krusbär	Hallon
<i>Röda Holländska</i>	<i>Black Naples</i>	<i>Achilles</i>	<i>Asker</i>
<i>Vita långklasiga</i>	<i>Boskoop Jätte</i>	<i>Blodhound</i>	<i>Lloyd George</i>
		<i>Bumper</i>	<i>Preussen</i>
		<i>Catharina Ohlenburg</i>	
		<i>Nailer</i>	
		<i>Jolly Printer</i>	
		<i>Röda Syltbär</i>	
		<i>Whinham's Industry</i>	

Källa: Lind (1939, ss. 125-127). Tabell upprättad av Matilda Hellström, 2016-04-01.